

**A 18 ÉVES KORRA EMELT
TANKÖTELEZETTSÉG TELJESÜLÉSE
ÉS (MELLÉK)HATÁSAI**

A Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.1 számú „21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció” című kiemelt projekt stratégiai célja az Új Magyarország Fejlesztési Terv közoktatás-fejlesztési programjainak központi koordinációja, menedzselése, a különböző fejlesztési programok harmonizációja, a közoktatási intézmények fejlesztéseit és a központi fejlesztéseket, a területi-hálózati tevékenységeket irányító, összefogó központi intézkedés annak érdekében, hogy az ágazat szakmapolitikai elképzelései alapján minden művelet és konstrukció az operatív programban meghatározott célokat maradéktalanul meg tudja valósítani.

A megvalósítók – az Educatio Kft. és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) – konzorciumán belül az OFI-ban megvalósult elemi projektek a K+F tevékenységek, a versenyképesség és az esélyteremtés erősítését, a közoktatás intézményi megújulását, a tanulási környezetet és iskolafejlesztést támogatják, az oktatásirányítás és az iskolarendszer hatékonyságának javítását szolgálják.

A 18 ÉVES KORRA EMELT TANKÖTELEZETTSÉG TELJESÜLÉSE ÉS (MELLÉK)HATÁSAI

Szerkesztette
Mártonfi György

OKTATÁSKUTATÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZET
BUDAPEST, 2011

A könyv megjelenését az Új Magyarország Fejlesztési Terv
Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.1-08/1-2008-0002 számú,
„21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció” című projektje támogatta.
A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósult meg.

Írta

Bodacz-Nagy Boróka, Istenes Mónika, Mártonfi György, Péceli Melinda és Somi Gábor

Szerkesztette

Mártonfi György

Lektor

Fehérvári Anikó

Olvasószerkesztő

Kerberné Varga Anna

Sorozatterv, tipográfia, tördelés

Kiss Dominika

Borítófotó

Tóth Mária Anna

© Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2011

ISBN 978-963-682-678-9

ISSN 1785-2366

Oktatókutató és Fejlesztő Intézet

1055 Budapest, Szalay u. 10–14.

www.ofi.hu

Felelős kiadó: Kaposi József

Nyomás és kötés: Érdi Rózsa Nyomda

Felelős vezető: Juhász László

TARTALOM

Bevezetés	7
<i>Istenes Mónika – Péceli Melinda</i>	
Tankötelezettségi korhatárok nemzetközi összehasonlításban	9
<i>Mártonfi György</i>	
Igazgatók és diákok véleménye a tankötelezettségről	13
<i>Somi Gábor</i>	
Iskolaigazgatók a tankötelezettségről	23
<i>Istenes Mónika</i>	
A pedagógusok tapasztalatai a 18 éves korra emelt tankötelezettségről	29
<i>Bodacz-Nagy Boróka</i>	
A 18 éves korra emelt tankötelezettség a fenntartók szemszögéből	35
<i>Péceli Melinda</i>	
Kompetencia alapú felzárkóztató programok és hatásuk a tankötelezettségre	41

BEVEZETÉS

Tizenöt évvel ezelőtt, 1996-ban, abban az évben, amely Európában az egész életen át tartó tanulás, a lifelong learning éve volt, a magyar parlament úgy döntött, hogy a tankötelezettségi korhatárt 16 évről 18 évre emeli fel. A döntés tulajdonképpen hatálybalépését a távoli jövőbe tolták ki, első érintett korosztályként az 1998-ban általános iskolába lépőket nevezve meg. Akkoriban ezt a döntést úgyszólván senki nem ellenezte, még a mindenkori ellenzék is szerette. Fiaink és leányaink tovább tanulhatnak az iskolában, képzetebben kerülhetnek ki a munkaerőpiacra. Ez jó. Az, hogy valóban képzetebben kerülnek-e ki a munkaerőpiacra, illetve a megemelt korhatárnak milyen egyéb következményei lesznek, milyen költségei várhatók, talán azért is nem tematizálódott akkoriban, mert az elhatározás idején nem volt kockázata, hátránya, opponálásától politikai előnyöket nem lehetett várni, érdemben csak a jóval későbbi kormányzatokat érintette.

A kétezres évek első felétől szakmai körökben azt vártuk, hogy az oktatási kormányzatok megkezdik a felkészülést a 2008–2010 közötti időszakra, amikor az 1998-ban iskolába lépő korosztály eléri, majd meghaladja a korábbi tankötelezettségi korhatárt. Nem így történt. Kormányok jöttek, mentek, de a tankötelezettségről szinte szó sem esett, a más országokban szerzett tapasztalatok áttekintése elmaradt. Olyan intézkedésről, amelyet ehhez kapcsoltak volna, nem tudunk. Azt lehetett tudni, hogy a fiatalok döntő hányadánál nem fog gondot okozni a megemelt tankötelezettség, hiszen a lakosság magasabb iskolai végzettséggel próbálja életésélyeit javítani. Még a szakiskolában tanulók fele-háromnegyede is az érettségi megszerzését tűzi ki célul. De azt is lehetett tudni, hogy lesznek olyanok, akiknek még az iskolában való megjelenés biztosítása is konfliktussal terhelt folyamat lesz, nemhogy fejlesztése. Azt is meg lehetett becsülni oktatási statisztikák és felmérések alapján, hogy egy-egy

korosztály legalább 5 és legfeljebb 10%-ánál lesz problematikus az iskolázás. Ennyien voltak ugyanis, akik a 16 éves tankötelezettség idején már nem jártak iskolába 18 évesen. Ez évente nagyjából 5-10 ezer fő, egy évtized alatt 50-100 ezer. Ha képzésükkel kudarcot vallunk, döntő hányaduk bizonyosan munkanélküli lesz. Ez nekik maguknak is hatalmas teher, ahogy a társadalomnak is. Nagy tehát a tét.

Éppen ezért, amikor a 21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció (TÁMOP 3.1.1.) programot terveztük, a megemelt tankötelezettség teljesítésének körülményeit is felvettük a kutatási témák közé. Mindenekelőtt arra voltunk kíváncsiak, meddig tart a tankötelezettség a világ más országaiban, illetve itthon hogyan látják a korhatár emelésének hasznát, megvalósíthatóságát és megvalósulását olyan fontos oktatásügyi szereplők, mint az iskolaigazgatók, beosztott pedagógusok, iskolafenntartók. Egy olyan program – kompetencia alapú felzárkóztató program – működését is megvizsgáltuk, amely a legérintettebb réteg iskolában tartását és fejlesztését tűzte ki célul, így bár nem tekinthető a tankötelezettség teljesítését célzó intézkedésnek, azzal közvetlenül összefügg. Összesen mintegy száz interjúval, valamint néhány kérdés erejéig az iskolaigazgatóknak küldött kérdőívvel próbáltuk felderíteni a helyzetet 2009 végén, 2010 első felében. Ezek feldolgozását olvashatjuk ebben a kiadványban.¹

A kutatás lebonyolításakor még nem bontakozott ki a tankötelezettség csökkentéséről szóló politikai vita, így ez sem az interjúknak, sem a kérdőíveknek nem lehetett témája. Természetesen a vitát figyelemmel kísértük, és megfogalmazott szakpolitikai javaslatunkban (lásd a kötet másik része) erre is kitérünk.

*A szerkesztő
Budapest, 2011. augusztus*

¹ A kiadványban található rövid írások hosszabb változatai megtalálhatók az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet honlapján, www.ofi.hu.

TANKÖTELEZETTSÉGI KORHATÁROK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN²

Napjainkban minden európai országban általános a tankötelezettség, a felső korhatár emelkedése pedig a legtöbb országot jellemzi. Azokban az európai államokban, ahol van tankötelezettség, a rendelkezésre álló adatok szerint ennek felső határa 14 és 18 éves kor között változik. Fontos megemlíteni, hogy a felső határt nem csak egy meghatározott életkorhoz, hanem egy bizonyos végzettség eléréséhez is köthetik az országok.

Vizsgálódásunk középpontjában Európa áll, csak röviden térünk ki néhány fejlett, tengerentúli ország gyakor-

latára. Európában minden országban törvény szabályozza a kötelező iskolába járást, de annak hossza különböző az egyes oktatási rendszerekben. Bár az iskolakezdési kor tekintetében sem egységesek az államok – legkorábban 4, legkésőbb 7 éves korban kell belépniük a gyerekeknek a rendszerbe –, a tankötelezettségi kor felső határa teszi igazán változatossá a képet (lásd 1.táblázat). A 15-16 éves kor a leginkább jellemző, de a 14–18 közöttiek mindegyike előfordul.

1. táblázat. A tankötelezettség felső korhatára az európai országokban

14 éves kor	15 éves kor	16 éves kor	17 éves kor	18 éves kor
Horvátország	Albánia	Bulgária	Litvánia	Belgium ³
Koszovó	Ausztria	Dánia	Macedónia	Hollandia
Törökország	Bosznia-Hercegovina	Észtország ⁴	Moldova	Magyarország
	Ciprus	Finnország	Ukrajna ⁸	Németország ⁶
	Csehország	Franciaország		Oroszország ⁷
	Görögország	Izland		
	Írország	Lengyelország ⁵		
	Liechtenstein	Lettország		
	Luxemburg	Málta		
	Montenegró	Moldova		
	Portugália	Nagy-Britannia		
	Svájc	Norvégia		
	Szerbia	Olaszország		
	Szlovénia	Románia		
		San Marino		
		Spanyolország		
		Svédország		
		Szlovákia		

Forrás: Európa Oktatási Információs Hálózata (EURYDICE) – Ország tanulmányok

² A teljes tanulmány megjelent az Iskolakultúra 2010/4-es számában, és letölthető – a mellékelt táblázatokkal és hivatkozásokkal – az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet honlapjáról.

³ 16 éves kortól már van lehetőség a részképzésre.

⁴ A tankötelezettség a 9 évfolyamos általános iskola befejezéséig vagy 17 éves korig tart.

⁵ Az alsó középfokú végzettség megszerzéséig, optimális esetben ez a 16. életév, de maximum 18 éves korig tarthat a tankötelezettség.

⁶ Tartományonként eltérő, 16–18 éves korig tart a tankötelezettség, a tipikus a 18. életév.

⁷ 11 év elvégzése kötelező, ez optimális esetben 17 éves korban teljesíthető.

⁸ Azok a diákok pedig, akik 2001-ben kezdték az általános iskolát, már 18 éves korig tankötelesek.

Magyarországon a vonatkozó jogszabályok szerint a tankötelezettség nem ér véget automatikusan a 18. életév betöltésével, hanem azon tanév végéig tart, amelyben a tanuló betölti ezt az életkort. A tankötelezettség külön kérelemre akkor szűnik meg korábban, ha a tanuló a 16. életévét betöltötte és érettségi vizsgát tett, vagy államilag elismert szakképesítést szerzett, illetve házasságkötés révén nagykorúvá vált, vagy gyermekének eltartásáról gondoskodik.⁹ A tanköteleskor felső határát az 1996-os törvénymódosítás keretében emelték fel 18 évre, ami 1961 óta 16 év volt, és az iskolai tanulmányait az 1998/1999-es tanévben, illetve utána megkezdő fiatalokra vonatkozóan. Az intézkedés felmenő rendszerben valósul meg, ami azt is jelenti, hogy 2009/2010-es tanév volt az első olyan, amikor a 18 évesektől számon kérhették a tanítástól való távolmaradást.

Nyugat-Európa

A nyugat-európai államokban a tankötelezettség általában 16 éves korig tart. Ebből a szempontból a leginkább stabil államok közé tartozik Franciaország, ahol 1959 óta, Ausztria és Luxemburg, ahol 1962, 1963 óta változatlanok a korhatárok, illetve Belgium, ahol 1983 óta a 18. életév a kilépési korhatár (teljes idősz. képzésben csak 16 éves korig kötelező részt venni). Németország esetében is stabilnak látszik a be- és kimenetnél meghúzott vonal, 1991, a két állam egységesítése óta sincs arra utaló jel, hogy változtatást terveznének. Németország egyike azon kevés országoknak, ahol a tankötelezettség 18 éves korig tart, ám ennek utolsó két évét részidős képzés formájában is teljesíthetik a tanulók. Svájcban a tankötelezettség leghamarabb 6 éves korban kezdődik, és időtartama legalább kilenc év.

Megváltozott a helyzet tankötelezettség szempontjából Írországon, ahol 2000-ben az iskolaköteles kor felső határát 15-ről 16 éves korra emelték azon tanulók esetében, akik még nem tették le az alsó középfokú tanulmányokat lezáró vizsgát. Hollandiában 1969 óta fokozatosan növelték a kötelező oktatás időtartamát. Az akkori szabályozás 6 és 16 éves kor között írt elő tankötelezettséget. 1981-ben 6-ról 5 éves korra szállították le a bemeneti határt. 1971-től részképzésben még további egy éven keresztül részt kell venni, 2007-ben pedig 18. életévig tartó tankötelezettséget írtak elő mindazok számára, akik nem rendelkeznek szakképzettséggel.

Angliában és Walesben 1973 óta öttől 16 éves korig volt kötelező iskolába járni, Skócia 1980-ban csatlakozott ezen előírásokhoz. Észak-Írországon 12 év a tankötelezettség időtartama, 4-től 16 éves korig tart. Angliában több évtizedes mozdulatlanág után most újra változtatnak a korhatárokon: 2013-tól a 17. életévre, 2015-től pedig a 18. életévre fog ugrani a felső határ.

A legtöbb nyugat-európai országban annak ellenére, hogy több helyütt csak 16 éves korig tart a tankötelezettség, a diákok nagy része 18 éves kor után hagyja el az iskolarendszert.

Skandinávia

Svédországban 1962-ben írták elő a 9 kötelező iskolaévet a fiatalok számára, ami általában 7-től 16 éves korig tartó, de a belépési év tekintetében rugalmasak. Találhatunk utalásokat arra vonatkozólag, hogy a 18. életévig tervezik megemelni a tankötelezettséget, de a hatásvizsgálatok még tartanak, jogszabály erről még nem született.

Finnországban is hétéves korban kezdődik a kötelező oktatás, és kilenc évig tart. Azoknak a fiataloknak, akik nem tudják a kilenc év alatt befejezni az alapképzés évfolyamait, 10 évet kell az oktatási rendszerben eltölteniük. Itt is napirenden van a 18 éves korig tartó tankötelezettség kérdése, 2005-ben a reform miniszteri javaslatként is megfogalmazódott, de végül nem változtatták meg a törvényt.

Norvégia 10 éves, 6–16 éves korig tartó tankötelezettséget ír elő. Izland 1991-ben, Dánia 2008-ban léptette érvénybe a tízéves tankötelezettséget, mindkét országban 6 és 16 éves kor között kötelesek tanulni a gyerekek.

A skandináv országokban a 16 éves korig tartó tankötelezettség az ISCED 2-es szint befejezéséhez igazodik. A beiratkozott diákok száma a régióban csak 18 éves kor után csökken meredeken, a fiatalok nagy többsége a tankötelezettségi korhatáron túl is az iskolarendszerben tanul.

Dél-Európa

A mediterrán országok oktatási rendszerének kötelező szakasza is illeszkedik az ISCED szintekhez. Olaszország kivételével, ahol az ISCED 3-as szint első két évfolyama is elvégezhető a tankötelezettség időtartama alatt, ezen országok addig írják elő a kötelező iskolalátogatást, ameddig az ISCED 2-es szintű, alsó középfokú végzettség általában megszerezhető. A tankötelezettség felső korhatára

⁹ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 6.§ (3) és (6) bekezdés.

ezekben az országokban is a 15-16. életév. A belépési ideje Olaszország, Portugália és Spanyolország esetében is 6. életév, Málta és Görögország esetében az öt éves kor. Cipruson a gyerekek már 4 év 8 hónapos korban belépnek a tanköteles szakaszba, egyéves felkészítő képzéssel kezdik a tanulást.

A tankötelezettségi korhatár emelése három mediterrán ország oktatáspolitikájában jelenik meg. Portugáliában 2005-ben tervezték, hogy kiterjesztik a tankötelességet 18 éves korig, de végül itt sem valósult meg ez az elképzelés. Olaszországban ezzel szemben 2007-ben a korábbi 8 évig tartó tankötelezettséget két évvel meghosszabbították, így most 10 éven keresztül, 6–16 éves kor között iskolakötelesek a fiatalok.

Közép-Európa és a balti államok

A közép-európai országok többségében hatéves korban kezdődik a tankötelezettség, ám a felső korhatárt tekintve e térség mutatja a legváltozatosabb képet.

Az 1984-es oktatási törvény Csehországban 6–16 éves kor között határozta meg az oktatásban kötelezően eltöltendő időt. Az ország felbomlása után Szlovákiában továbbra is a 16 éves korig tartó tankötelezettség maradt érvényben, míg Csehország 15 éves korra csökkentette annak felső korhatárát, az oktatási struktúra módosításával összhangban. Így a 9 évig tartó tankötelezettség itt is illeszkedik az alsó középfokú (ISCED 2) végzettséget adó kilenc évfolyamhoz. 2009 szeptemberében látott napvilágot a Szlovák Kereszténydemokrata Unió–Demokrata Párt javaslata a tankötelezettség 18 éves korra történő emelésére, de törvénymódosításra ekkor nem került sor.

Szlovéniában és Horvátországban a függetlenség kikiáltásának évében, vagyis 1991-ben született törvény határozza meg napjainkban is a tankötelezettség hosszát. Mindkét országban – optimális esetben – az általános iskola elvégzésével ér véget a tankötelezettség, ám ezen iskolai szint Szlovéniában 9 évig, Horvátországban 8 évig tart. Horvátországban – ahol európai mércével mérve a legrövidebb az oktatási rendszerben eltöltendő idő – napirenden van a módosítás. Célul tűzték ki a tankötelezettségnek a középiskola elvégzéséig, illetve az első szakképzés megszerzéséig történő emelését, melyet a 2007 nyarán elfogadott terv értelmében fokozatosan vezetnek be.

Lengyelországban 7 éves korban kezdődik a tankötelezettség, de napirenden van a belépési korhatár 6 éves korra való leszállítása. A lengyel oktatási rendszer reformjára és ennek részeként a tankötelezettség hosszának megváltoztatására 1998-ban került sor. Az ekkor

született jogszabály-módosítás értelmében a tankötelezettség hat évfolyamos általános iskolát követő és a középfokú képzés első szakaszát jelentő három évfolyam befejezéséig, de legfeljebb 18 éves korig tart. Optimális esetben a kilenc évfolyam elvégzése és a tankötelezettség teljesítése 16 éves korban befejeződik. Akik a 6+3 osztályt nem végzik el 16 éves korukra, legfeljebb 18 éves korukig kell az oktatási rendszerben maradniuk.

Észtország és Litvánia egyaránt 9 éves tankötelezettséget ír elő, 7–16 éves korig terjedően. Lettországból is 16 éves korig tankötelesek a diákok, de itt már 5 éves korban megkezdődik a kötelező oktatás.

Kelet-Európa

Romániában az 1999 óta érvényben lévő kilenc évig tartó tankötelezettséget 2003 szeptemberétől tíz évre emelték, ettől kezdve az 6–16 éves korig tart. A tankötelezettség módosítása az oktatási rendszer szerkezetének megváltoztatásával párhuzamosan zajlott. Bulgáriában 7–16 éves korig kötelesek iskolába járni a fiatalok, a vonatkozó jogszabályok 1991 óta változatlanok.

Oroszországban 2007 szeptemberétől a korábbi 10 évről 11 évre emelték az oktatási rendszerben kötelezően eltöltendő évek számát. A gyermekek 6 és fél éves korukat követően kezdik meg iskolai tanulmányaikat, s a tankötelezettség a 18. életév betöltéséig tart. Ily módon optimális esetben a kilenc évfolyamos általános iskola mellett a felső középfokú végzettséget adó, kétéves középiskola is elvégezhető.

Ukrajnában a közelmúltban változtattak az oktatási szerkezeten, ami a tankötelezettségi korhatárt sem hagyta érintetlenül. A korábbi 4+5+2-es rendszer helyett 2001-től a 4+5+3-as került bevezetésre. A tanulmányokat 2001 előtt megkezdők 17 éves korukban – optimális esetben felső középfokú végzettséggel – kiléphetnek az oktatási rendszerből. Azok a diákok pedig, akik 2001-ben léptek be az alapfokú képzésbe, már 12 évig járnak iskolába, így 18 éves korukig tankötelesek.

Moldovában jelenleg 11 év a tankötelezettség hossza, 6–17 éves korig tart. Ezen szabályozás minden bizonnyal új, ugyanis egy 2003-ban kiadott, a kelet-európai országok oktatási rendszerét bemutató könyv még 7–16 éves korig tartó tankötelezettséget említett. Törökország 1998-ban módosított legutóbb a tankötelezettségi szabályozásán, nyolcéves kötelező tanulást írva elő oly módon, hogy összevonta az általános iskolát a középfok első szakaszával. A döntést megelőzően csak öt éves tankötelezettség volt érvényben.

A balkáni országokban a tankötelezettség hossza az általános iskolai képzés hosszától függően nyolc vagy kilenc év. Szerbiában a diákok 6 vagy 7 éves korban kezdik a 4+4-es felépítésű általános iskolát, s 14-15 éves korukra fejezik be azt. Nyolc év az általános iskola és ezzel együtt a tankötelezettség hossza Koszovóban is. A tankötelezettség Bosznia-Hercegovinában 6–15 éves korig tart, s itt is csak az általános iskola elvégzését teszi lehetővé. Szintén 9 évet kell eltölteni az iskolapadban a diákoknak Montenegróban. A közelmúltban került sor az oktatási szerkezet reformjára, a korábbi 4+4-es helyett a 3+3+3-as rendszert vezettek be. Ugyanakkor találni utalást arra, hogy felmerült a tankötelezettség kiterjesztése, és a középiskola elvégzésének kötelezővé tétele. Albániában 2005 óta tart kilenc évig a tankötelezettség. Ekkor került sor arra az oktatási szerkezeti reformra, amely az általános iskolát 5, az alsó közép fokot 4 évesnek írta elő. A balkáni régióba tartozó országok közül Macedóniában tart legtovább a tankötelezőskor. 2006 tavaszán került napirendre az általános iskola mellett a középiskola elvégzésének kötelezővé tétele, és a közelmúltban 11 évre emelkedett a tankötelezettség hossza.

Európán kívüli angolszász államok

Az Amerikai Egyesült Államok 11 tagállama változtatta meg a tankötelezettségi korhatárát 1992 és 1997 között. Közülük tíz megemelte, egy állam pedig csökkentette egy évvel. A be- és kilépési határok 2000 után is változtak

több tagállam esetében. Ezek a változások legtöbbször a tanköteles időtartam nyújtását szolgálták. Az 51 tagállam közül 24-ben a 16., 8-ban a 17. és 19-ben a 18. életév a tankötelezettség felső korhatára. 26 tagállamban csak 9-10, 25-ben pedig 11-13 évet kell kötelezően eltölteniük a fiataloknak az iskolarendszerben.

Kanada tartományaiban 5-6 éves kortól 16-18 éves korig terjedő tankötelezettséggel találkozhatunk. Ausztráliában a tankötelezettségi felső korhatár megemlése egészen friss esemény, 2009. január 1-jétől már nem 16, hanem 17 éves korig kell iskolába járni a kontinens fiataljainak. Új-Zélandon is tervezik a tankötelezettség meghosszabbítását, 2011-től a 17., 2014-től a 18. életévig lesz kötelező az iskolalátogatás.

Látjuk, hogy a tanköteles felső korhatárt illetően a kép rendkívül színes és folyamatosan változik. Jellemző az emelkedő trend, csökkentés csak egyetlen országban fordult elő, ugyanakkor a politikusok próbálkozásai tankötelezettségi korhatár emelésére, gyakran meghiúsulnak. Ezzel párhuzamosan az alsó, a kötelező iskolába lépést szabályozó időpontok is változnak, itt csökkenő a trend, ami összességében az iskolában kötelezően elöltendő évek számának folyamatos emelkedését jelenti. Magas, 17-18 éves korhatár kevés, bár egyre több országot jellemző, de közülük alig 3-4-nek van évtizedes tapasztalata, a többieknél csak pár év múlva lehet információt gyűjteni a változás következményeiről.

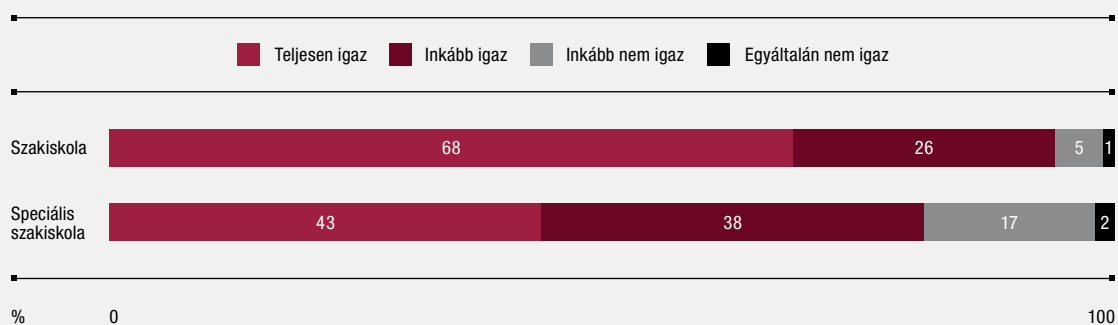
MÁRTONFI GYÖRGY

IGAZGATÓK ÉS DIÁKOK VÉLEMÉNYE A TANKÖTELEZETTSÉGRŐL

2009 novemberében és 2010 májusában egy másik kutatás¹ keretében két kérdőíves felmérésre került sor. Előbbiben szakiskolák és speciális szakiskolák vezetőit kérdeztük meg számos aktuális szakpolitikai kérdésről, utóbbiban végzős szakiskolásokkal és speciális szakiskolásokkal töltöttük ki kérdőíveket, amelynek egyik-másik kérdése a tankötelezettség teljesítésével, teljesíthetőségével kapcsolatos gondolkodást is gazdagítja. Egy összesen kétoldalas kérdőívet küldtünk ki az igazgatóknak postai úton, és az iskolák mintegy harmadából (28 és 34%-ából) érkeztek vissza a kitöltött kérdőívek (188, illetve 54 db).

2009 őszén már elmúltak 16 évesek azok, akik 1998-ban kezdték meg általános iskolai tanulmányaikat, így ekkorra az iskoláknak már megvoltak az első tapasztalatai arról, mekkora feladatot jelent számukra, hogy olyanoknak is iskolába kell járniuk, akik egy-két évvel korábban, már 16 éves korukban jogszerűen kiléphettek vagy eltávolíthatóak voltak az oktatásból. Feltételeztük, hogy e réteg iskolában tartása növeli a fegyelmezési problémákat. Az intézmények nagy része valóban vissza is jelezte a megnövekedett problémákat (1. ábra), a szakiskolák sokkal intenzívebb növekedést jelezve, mint a speciális szakiskolák.

1. ábra. Az igazgatói vélemények megoszlása arról, hogy a 18 éves korra emelt tankötelezettség növeli-e az iskola fegyelmezési problémáit, terheit, a képzés típusa szerint

Az 1996-os törvénymódosítást a tankötelezettség idejéről az indokolta, hogy a munkaerőpiacon a képzetlenek, az iskolából korábban kimaradók számára úgyszólván már egyáltalán nem volt (nincs) munkakínálat. A gazdasági verseny növekedése folyamatosan csökkenti

a képzetlenek iránti igényt, és minden munkaerő-piaci prognózisban is ez a trend szerepel. Ráadásul a képzetlen munkanélküliek munkaerő-piaci integrálása drága és kockázatos tevékenység. Ezért az akkori oktatáspolitikai – párhuzamosan a középiskolai expanzió ösztönzésével –

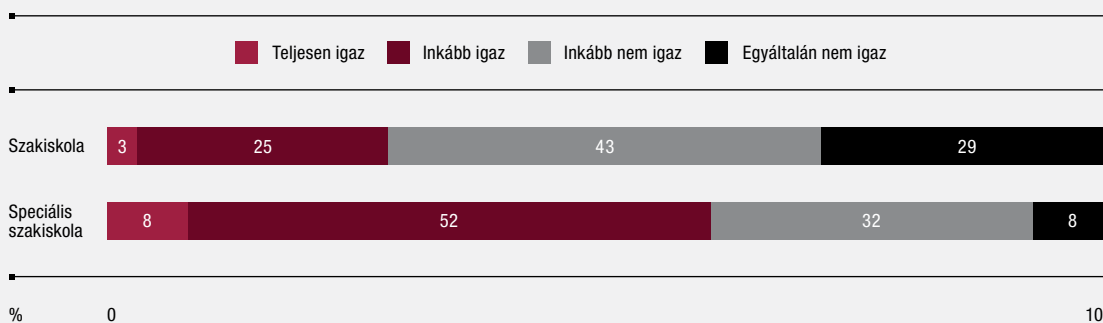
¹ TÁMOP 3.1.1 (21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció) 6.1.1 Elhelyezkedési esélyek című elemi projekt, kutatásvezető Mártonfi György.

a nem középiskolába, hanem szakmai képzésbe kerülők esetében is a hosszabb iskolázás mellett döntött. Hosszabb iskolázás, képzettebb munkaerő, alacsonyabb munkanélküliség és társadalmi költségek – némi leegyszerűsítéssel ez volt a döntés mögött.

Megkérdeztük tehát az igazgatókat, hogy a magasabb életkorban befejeződő tankötelezettség vajon javítja-e a gyengén teljesítő fiatalok későbbi munkavállalásának esélyeit. Itt is eltérő válaszokat kaptunk a két intézménytípusból (2. ábra). A szakiskolai vezetők vála-

szaiz skeptikusak, alig 28% szerint javulnak az esélyek, a speciális szakiskolákból több mint kétszer ilyen arányban optimisták. A skeptikusok – mint később az interjúkból kiderült – elsősorban azért gondolják, hogy nem javulnak a munkaerő-piaci esélyek, mert a kényszerrel iskolában tartott fiatalok tényleges fejlesztésére nem kerül sor, ezt a feladatot az intézmények nagy többsége nem képes ellátni. Bármilyen életkorban kerülnek ki az iskolarendszerekből, a munkaadók igényeinek legtöbbször nem felel meg.

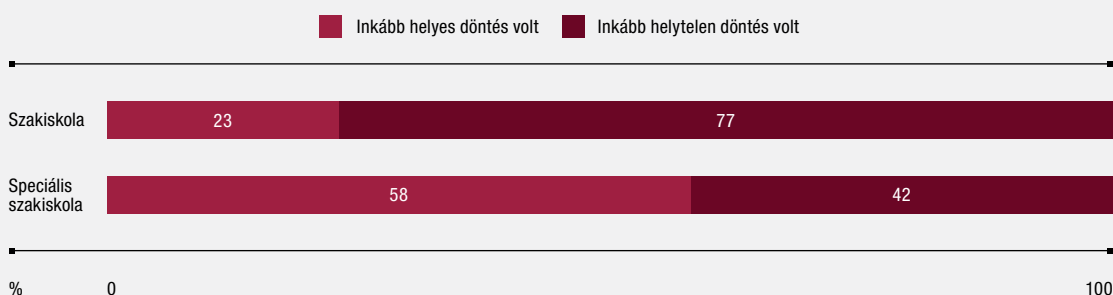
2. ábra. Az igazgatói vélemények megoszlása arról, hogy a gyengén teljesítő diákok későbbi munkavállalási esélyeit javítja-e a tankötelezettség 18 éves korra emelése, képzési típusonként

Kíváncsiak voltunk, hogyan ítélik meg az igazgatók a tankötelezettség emeléséről szóló, 1996-os döntést, amelyet másfél évtizede nagy egyetértésben hoztak meg a politikusok, és amely ellen a szakemberek sem emeltek szót akkor, talán a nehézségeit sem látták előre. Vagy azt remélték, hogy az egy évtizedig elnyúló bevezetés elég felkészülési időt ad majd az oktatáspolitikának és az intéz-

ményeknek egyaránt. Nos, a két iskolatípus vezetői ebben a kérdésben sincsenek egy véleményen. Négy szakiskolai igazgatóból három helytelen döntésnek minősítette a korhatáremelést, míg a speciális szakiskolák többségében – még mindig, az első év náluk is jelentkező nehézségei ellenére – támogatják azt (3. ábra).

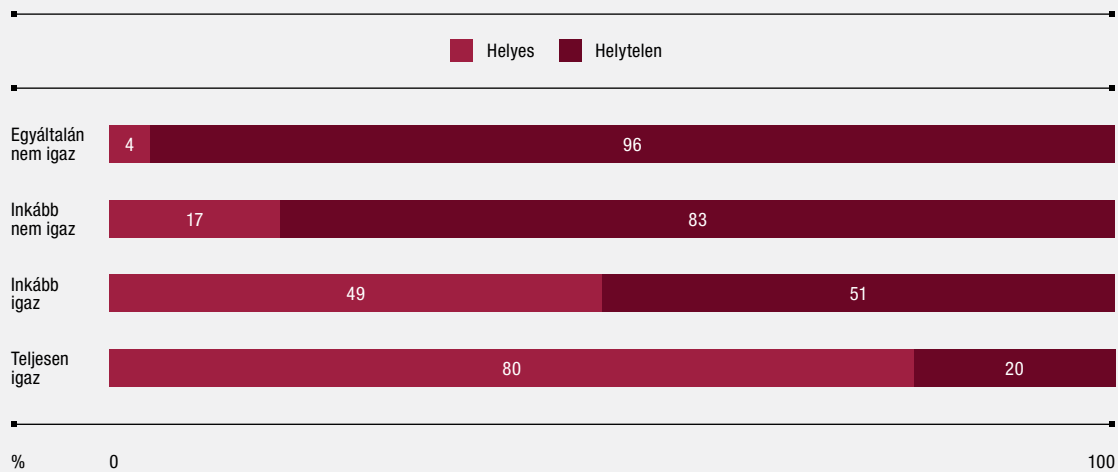
3. ábra. Az igazgatói vélemények megoszlása a tankötelezettség 18 éves korra emelésének helyességéről, a képzés típusa szerint

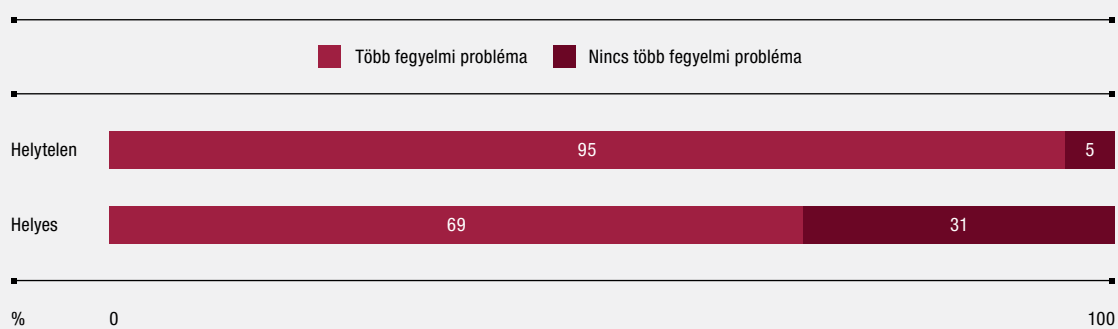
Feltételeztük, hogy ahol nehezebben birkóznak meg az új helyzettel, ahol nagyobb problémát érzékelnek, illetve ahol a jobb munkavállalási esélyekben megtestesülő remények élnek, ott magáról a döntésről is negatívabb, illetve pozitívabb véleményt formálnak. Így is van (4. ábra és 5. ábra). Minél inkább úgy gondolja valaki, hogy a diákok munkavállalási esélyei javulnak, annál inkább helyesli a döntést. Bár a szakiskolai igazgatóknak csupán

alig egynegyede tartja jó döntésnek a tankötelezettség növelését, viszont akik hajlanak azt vélni, hogy a fiatalok a munkaerőpiacon jobban helytállnak majd, azoknak már a többsége. Hasonlóan, akik szerint nagyobbak a fegyelmezési gondok, sokkal nagyobb eséllyel tartják helytelennek a döntést, de ilyen összefüggés adódik a későbbi munkavállalási eséllyel kapcsolatban is.²

4. ábra. Az igazgatói vélemények megoszlása arról, hogy a gyengén teljesítő diákok későbbi munkavállalási esélyeit javítja-e a tankötelezettség 18 éves korra emelése, a tankötelezettség emeléséről szóló döntés megítélése szerint

5. ábra. Az igazgató vélemények megoszlása a fegyelmi problémák szaporodásáról, a tankötelezettség emelésének megítélése szerint

² Ezt az összefüggést csak a speciális szakiskolás válaszokkal tudjuk illusztrálni, mert a szakiskolákból csak elemezhetően keves olyan válasz érkezett, hogy a fegyelmezési problémák nem növekedtek.

Érdeemes a 4. ábra és az 5. ábra tanulságait átgondolni. Az egyik kérdés ugyanis a dologról való gondolkodásról szól, „ideológiai” jellegű. Hisz valaki abban, hogy a fiatalok hosszabb iskolázása a munkaerőpiacon is látható eredményeket produkál majd – és vezetőként természetesen úgy próbálja formálni a pedagógiai folyamatokat az iskolában, hogy azok ezt segítség elő –, vagy nem hisz benne. A másik, a fegyelmzési problémák növekedéséről szóló kérdésben sokkal erősebb az intézményi érdek motívuma. Tudjuk, ha vezetőként ellenérdekel valaki egy döntésben, mert az megnehezíti az életét és beosztott pedagógusaiét is, akkor nagyobb eséllyel fogja helyteleníteni az ezt előidéző döntést.

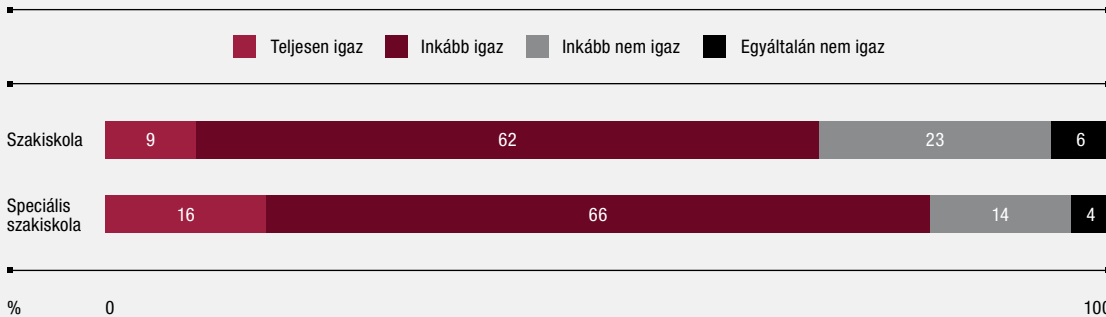
Ezek voltak a tankötelezettségre direkt módon rákérdező kérdések. Ami feltétlenül kommentárt igényel, az a szakiskolai és speciális szakiskolai vezetők válaszai közötti nagyfokú eltérés. E mögött a két intézmény pozíciójának változását és működési feltételei közötti különbséget gyanítjuk. A speciális szakiskolák mindig is a leggyengébb adottságú, többségükben komoly szociális hátrányokkal küzdő, nagy arányban roma származású diákok képzőhelyei voltak. A szakiskolák, a „munkásállam” egykori kitüntetett, és sokak számára vonzó szakmunkásképző intézményei – amelyek emlékét az ötvenes éveikben járó „szakik” és sok igazgató, fenntartó is mindmáig nosztalgiaival említik – viszont, a munkaerőpiac átrendeződése, a lakossági igények változása miatt fokozatos pozícióvesztést szenvedtek el. Ez különösen felgyorsult a kilencvenes évek elejétől. A szakmunkásképzésbe kerülés évtizedeken keresztül a társadalmi felemelkedés egyik útja volt széles rétegek számára, ma – egy nagyon szűk, főként roma háttérű réteget leszámítva – a társadalmi lemaradást vetíti előre. A szakmunkás már nem „korunk hőse”. A speciális

szakiskolák a társadalmi integráció, a leszakadás hátrányait csökkenteni próbáló, sokszor a családiasság légkörét is pótolni igyekvő intézményeknek értelmezik magukat, és ezen funkciók szerepe felértékelődőben van. Mellesleg hozzájárulnak a szakmunkásképzéshez is. A szakiskolák olyan iskolagyárak, amelyek szak(munkás)képző intézményeknek értelmezik magukat, amely funkcióra továbbra is nagy szükség van, de nem olyan mértékben – még az úgynevezett szakmunkáshiány idején sem, amely semmiképpen nem olyan mértékű és gazdasági jelentőségű, ahogy a sajtóban megjelenik –, mint három-négy évtizeddel ezelőtt, és csak mellesleg próbálkoznak a társadalmi leszakadás esélyének csökkentésével, legfeljebb közepes sikerrel.³ A két intézménytípus működési feltételei ugyanis nagyon elválnak egymástól, miközben hasonló feladatokat látnak el, hasonló, de legalábbis összevethető tanulói körrel találkoznak. A speciális szakiskolák nagyon jól ellátottak segítő szakemberekkel, különösen gyógypedagógusokkal, a szakiskolákban az ott megjelenő tanulói réteg ellátásának igényeihez képest rendkívül kevés speciálisan képzett szakember dolgozik. Az egy pedagógusra eső diákok aránya, az osztálylétszámok is nagyon mások a két intézménytípusban. Mindezek együttesen magyarázhatják a szakmai kérdések megítélésének karakteres eltérését.

Egy-két további kérdésre érkező választ is bemutattunk, amelyek nagyon közvetlen összefüggésben vannak a tankötelezettséggel. Ilyen például a szakképzésbe vezető utat – akár általános iskolai végzettség nélkül is – lehetővé tevő kompetencia alapú felzárkóztatás. Ennek hasznosulását a lemorzsolódás megelőzésében, hasonlóan pozitívan ítélték meg a szakiskolai és a speciális szakiskolai válaszolók, elterjedését támogatják azok is, ahol ilyen program nem folyik (6. ábra).

³ Amikor azt írjuk, hogy „közepes sikerrel”, akkor ezzel elhatárolódunk a szakiskolákat olykor szinte bünbakként megjelenítő, sommásan elítélő véleményektől. Mi is úgy gondoljuk, hogy a szakiskolák nagy részében további pedagógiai megújulásra, szemléletváltásra, innovációra van szükség. Ugyanakkor nagyon sok intézményben találgatunk megváltozott vagy változóban lévő pedagógiai szemlélettel és gyakorlattal, továbbá nagy számban olyan sikertörténetekkel, amelyek lényege éppen a társadalmi integrációhoz való hozzájárulás. Ebben a Szakiskolai fejlesztési programnak és a szakiskolai önértelmezés lassú átalakulásának egyaránt fontos szerepe van. Ez azt jelenti, hogy a feladatokhoz igazított feltételek – mindenekelőtt jóval több szociálpedagógus, fejlesztő pedagógus, gyógypedagógus, szociális munkás, iskolapszichológus, pedagógiai asszisztens, mentorfunkciókat is ellátó pedagógus stb. – megléte esetén, a szakiskolák a társadalmi integráció kulcsintézményei lehetnek.

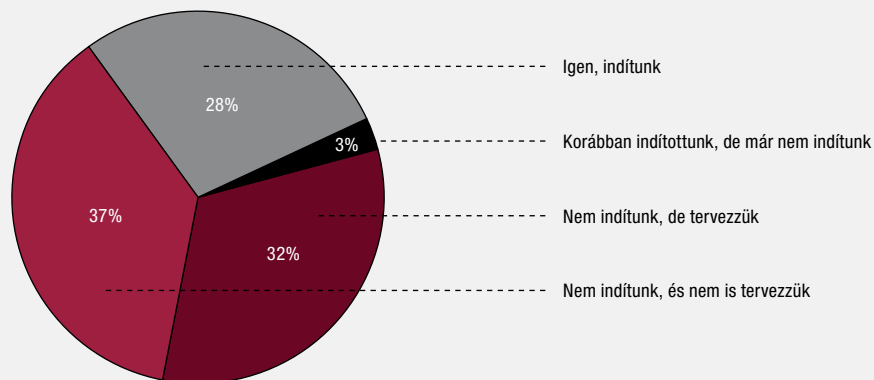
6. ábra. Az igazgatói vélemények megoszlása arról, hogy a szakképzésbe vezető kompetencia alapú felkészítő program jó megoldás a lemorzsolódástól leginkább veszélyeztetettek szakképesítéshez juttatásához, képzési programonként

A kompetencia alapú felzárkóztatás melletti széles körű elkötelezettséget jelzi, hogy azok, akik ebbe valamikor – többnyire a Szakiskolai fejlesztési programban – belevágtak, azok közül csak kevesen hagytak fel vele, pedig nem kis erőforrásokat, többletmunkát igényel (7. ábra). Ugyanakkor

azon iskoláknak, amelyek jelenleg nem működtetnek ilyen programot, majdnem a fele tervezte, hogy a jövőben elindítja a kompetencia alapú felzárkóztatást. Ez nagyon jó jel, bár a legfrissebb oktatáspolitikai változások mellett nem biztos, hogy marad tere ennek az ígéretes kezdeményezésnek.

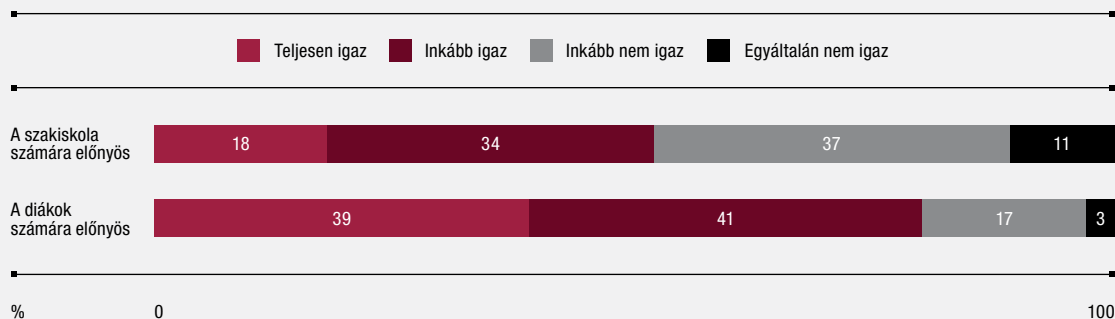
7. ábra. A kompetencia alapú felzárkóztatás elterjedtsége az igazgatói válaszok alapján

A másik, 2009 novemberében kardinális fontosságú, de a szakembereket megosztó változás az előrehozott szakképzés lehetősége volt. Kíváncsiak voltunk, hogy a szakiskolai igazgatók – ezt csak tőlük kérdeztük meg – mennyire tartják előnyösnek az előrehozott, a 8 éves általános iskolát követő 3 éves szakképzést a diákoknak, il-

letve iskolájuknak. A válaszok megoszlását illusztrálja a 8. ábra. Az igazgatók nagyjából fele gondolja úgy, hogy iskolája számára előnyös ez az új lehetőség, illetve a szakiskolás diákok egy része számára sokkal többen gondolják előnyösnek, mint előnytelennek.

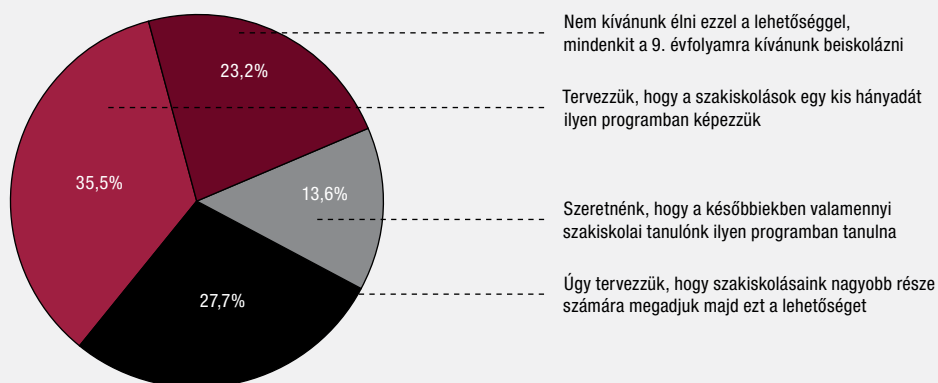
8. ábra. Az igazgatói vélemények megoszlása arról, hogy a diákok, a szakiskola számára előnyös, hogy már nyolcadik után megkezdhető a szakképzés

A szakiskolák háromnegyede úgy tervezte 2009 őszén, hogy fog indítani előrehozott szakképzést az általános iskolát éppen elvégzettek számára, de csupán töredékük – minden nyolcadik igazgató – gondolta úgy, hogy a későbbiekben valamennyi szakiskolást ebben a 3 éves programban kellene oktatni. A többiek – a nagy

többség – a diákok kisebb vagy nagyobb hányada számára ezt, a többiek számára a 9–10. évfolyammal felálló – persze pedagógiai reformra szoruló – programot is folytatni kívánja. Összhangban azzal az interjúban elhangzott véleménnyel, hogy „akit képezni lehet, azt képezni kell”.

9. ábra. Milyen terveik vannak a 2009. nyári törvénymódosítás adta lehetőséggel, miszerint a 8. évfolyamot elvégzettek számára azonnal elkezdhető a szakképzés? Az igazgatói válaszok megoszlása

A DIÁKOK ÉS A TANKÖTELEZETTSÉG

2010 májusában akkor végzős szakiskolásokkal és speciális szakiskolásokkal végeztünk egy kérdőíves felmérést, amelyben a tankötelezettség problematikájához kapcsolható kérdések is szerepeltek. Végzés előtt egy hónappal töltötték ki a fiatalok a kérdőívet, tehát mindazok, akik kihullottak menet közben, már nem szerepelhetnek az adatbázisban. Arányukat nehéz megbecsülni. A lemorzsolódást 25-30%-osra szokták becsülni, és ennek adataink legalábbis nem mondanak ellent. Annyit látunk, hogy a végzősöknek mindössze 62,7%-a kezdte a jelenlegi szakiskolában tanulmányait, 11,6% egy másik szakiskolában, 25,8% középiskolában kezdett, közülük 8,4% már érettségivel is rendelkezik, utána kezdte a szakmát, tehát nagyon színes út vezet a szakmunkásvizsgáig. A másodszakmások aránya mindössze 2,3%, hiszen 2005 óta ez már csak kevesek számára ingyenes. A becslést segíti még az az adat, hogy a végzős szakiskolásoknak „alig” 7,1%-a ismételt évet általános iskolában. Ez azért fontos, és azért írhattuk, hogy „alig”, mert egy korábbi felmérésünk⁴ alapján a 9. évfolyamos diákok kerekén 22%-a bukott évisméltésre az általános iskolában. Bár ez 5 évvel korábbi adat, de Kerékgyártó Lászlónak a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézetben folytatott kutatásai alapján⁵ a szakiskolai kudarcmutatók meglehetősen stabil képet mutatnak ebben az évtizedben. Mindez azt jelenti, hogy annak a mintegy 20-25%-nyi szakiskolás fiatalnak, aki évisméltásra bukott az általános iskolában, legfeljebb 30%-a jut el a szakmunkásvizsgáig, nagy részük lemorzsolódik. Ők eleve mintegy 15%-nyi veszteséget jelentenek az induló szakiskolás populációban. Ez rendkívül fontos abból a szempontból is, hogy az általános iskolai bukás nagyon pontosan előrejelzi, hogy az illető nem fog a szakmunkásvizsgáig eljutni. Az általános iskolai pályafutás súlyos kudarcai még a szakiskolai éveket is nagyon megnehezítik, miközben ez utóbbiak jelenlegi működési gyakorlata minimális esélyt hagy a szakmaszerzésre. További adalék, hogy a szakiskolásként indult végzősöknek mintegy ötöde – de például az építőipari szakmákban több mint harmada – nem végezte el a 10. évfolyamot, és

az interjúk alapján úgy tudjuk, hogy ennél nagyobb kör kerül át szakmára 10. évfolyamos végzettség nélkül, itt további néhány százalékos lemorzsolódást gyanítunk.

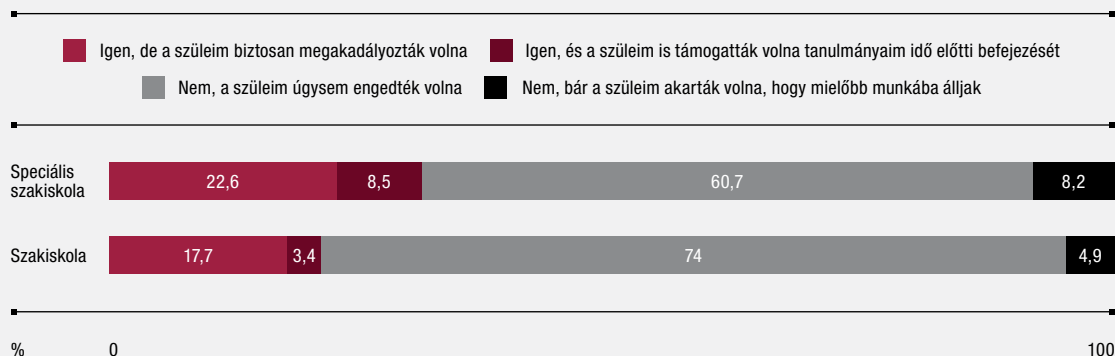
A végzős szakiskolások hatoda (17%) esetében előfordult már, hogy napokig „lógott”, közülük 5%-nál hetekig tartó lógás is előfordult –, ezt már súlyos kockázatnak gondoljuk. A speciális szakiskolásoknál kevesebben (10 és 4%) nyilatkoztak így. Ezenkívül a speciális szakiskolások 10, a szakiskolások 13%-a jelezte, hogy „elég gyakran” azért lógott, mert pénzt keresett, és további 22, illetve 41% „egy-két alkalommal” nem volt iskolában pénzkeresés miatt. Utóbbi talán nem, de az előbbi szintén magas kockázatot rejt magában, különösen a mélyszegettség terjedése idején. Ehhez képest a fegyelmi ügyek kockázata nem túl magas. Hiányzás miatt 2-4, egyéb ok miatt 6-8%-uknak volt fegyelmi ügye, amelyeknek, tudjuk, egy jelentős hányada önmagában nem fenyeget az iskolából való kimaradással.

Több speciális szakiskolai tanuló, mint szakiskolás (31% a 21%-kal szemben) válaszolta azt, hogy korábban komolyan gondolt már arra, hogy végzés előtt megszakítja tanulmányait (10. ábra). Ez magas arány, hiszen a lemorzsolódottakon felül értendő. Ami még érdekesebb, hogy a szülők 17, illetve 8%-a preferált volna egy ilyen döntést, és ilyenkor – nagyjából az esetek felében (8, illetve 5%-ban) – a diák is hajlott erre. És mégis eljutott a szakmunkásvizsgáig. Ebben nyilván komoly szerepük volt maguknak az iskoláknak, ez figyelemre érdemes – sajnos észrevétlenül maradt – sikerük, de biztosan szerepe volt a tankötelezettség jogi kényszerének is, amely hozzásegítette e fiatalokat – egy korosztályban jóval több, mint ezer tanulóról van szó! – a szakmaszerzéshez. Mindez azt jelenti, hogy a végzős szakmunkások legalább 15-25%-ánál nagyon komoly kockázata volt a korai kimaradásnak. Ez feltétlenül dicséri a szakiskolákat, mert azt jelzi, hogy bár mintegy 25-30%-nyi hozzájuk érkező diákkal kudarcot vallanak, de legalább ilyen arányban segítenek pályán maradni olyanokat, akiknek komoly segítség nélkül ez nem sikerülhetne.

4 Erre a szakiskolai felmérésre (kutatásvezető: Mártonfi György) 2002 novemberében került sor az Oktatási Minisztérium megrendelésére az Országos Közoktatási Intézetben, és a 9. évfolyamos diákok teljes köre – ténylegesen háromnegyede –, több mint 25 000 fiatal töltötte ki a kérdőívet.

5 Az adatok elérhetőek az NSZFI honlapján a kutatások, fejlesztés/szakiskolai mérések menüpont alatt.

10. ábra. Gondolt-e valaha is komolyan arra, hogy a végzettség megszerzése előtt abbahagyja szakiskolai tanulmányait? A tanulói válaszok megoszlása képzési programonként

A végzettségek mintegy harmada jelezte, amennyiben végzettség nélkül kimaradt volna a szakiskolából, el tudott volna helyezkedni. Közülük nagyjából minden második – tehát az összes szakiskolás egyhatoda – legalisan, ugyanennyien feketén. Tudják tehát, hogy szakmunkás-bizonyítvány nélkül kevés esélyük van a munkaerőpiacon, bár a szakiskolások kevesebb, mint kétharmada gondolja úgy, hogy a szakmunkásvizsga letétele után el tudna helyezkedni a szakmájában, ha akarna. Ezt reálisan ítélik meg, ismerve a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Gazdasági és Vállalkozáselemző Intézetének e témakörbe vágó kutatásait.⁶ Pedig a megkérdezett fiatalok háromnegyede hiányszakmában végez, amelyekben elvileg – sokszor tényleg csak elvileg, mert a közelben nincs érdemi munkakínálat – munkaerőhiány van.

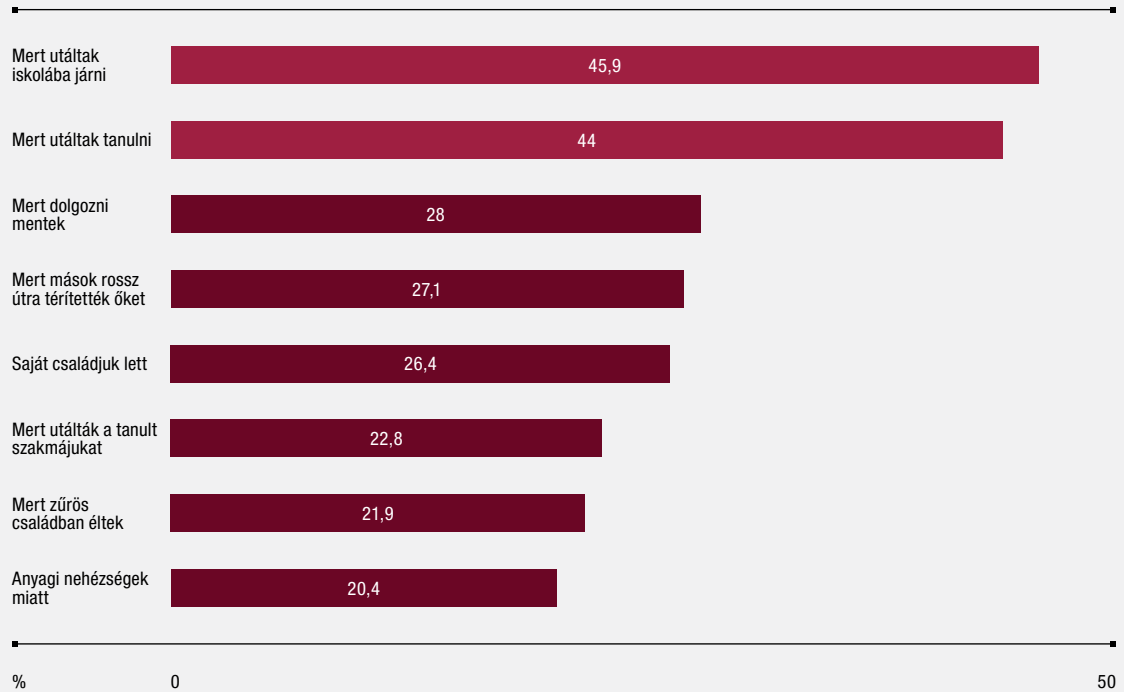
A végzés előtt álló szakiskolások azt jelezték, hogy átlagosan 7-8 egykori osztálytársuk hagyta ott idő előtt az iskolát. Nagy a szórás: a diákok egynegyede legfeljebb 3, ugyancsak egynegyede legalább 10 osztálytárs lemorzsolódását jelezte.⁷ Még sokkal érdekesebbek azon válaszok arányai (11. ábra), hogy e 3000 fiatal milyen okokat gondolt a legjellemzőbbnek, amelyek az is-

kola abbahagyásához vezettek. Nyolc válaszlehetőséget kínáltunk fel. Ezek meglehetősen eltérő élethelyzeteket fogalmaztak meg, amelyek akár egymástól teljesen függetlenül is előállhatnak, és önmagukban is iskolakerüléshez vezethetnek. Amire nagyon érdemes figyelni, hogy mind a nyolc lehetséges okot a diákok legalább egyötöde mondta nagyon jellemzőnek, és csupán két okot jelöltek meg lényegesen gyakrabban, de ezeket is „csak” a diákok kevesebb, mint fele. Tehát ez a két „főbűn”: a tanulás és az iskola utálata, aminek enyhítéséért a szakpolitika, az iskolák és fenntartóik, és minden egyes pedagógus személyesen is felelős kell, hogy legyen, hiszen ezek játsszák a legnagyobb szerepet a lemorzsolódásban, a korai iskolaelhagyásban. Ez önmagában is jelzi, hogy a pedagógiai és önértelmezési szemléletváltásnak és a gyakorlat megváltozásának még tág tere van. Ugyanakkor a többi hat ok is igen magas válaszarányt kapott, tehát valamennyinek elég jelentős szerepe van a korai iskolaelhagyásban. Külön-külön is elemzésre érdemes, hogyan lehet ezeket a mögöttes okokat enyhíteni az iskolán belül, a fenntartásban, valamint az oktatás- és szociálpolitikában.

⁶ Lásd például *A pályakezdő szakmunkások munkaerő-piaci helyzete – 2010* című tanulmányt <http://www.gvi.hu/index.php/hu/papers/show.html?id=45>

⁷ Magát a konkrét értéket érdemes óvatosan értelmezni, mert van, aki csak 3, mások 5-6 évig jártak iskolába. Van, aki egy, mások 3-4 osztályba.

**11. ábra. Ön hogy látja, osztálytársaik miért hagyták abba az iskolát?
A diákok „nagyon jellemző” válaszainak aránya az egyes okokkal kapcsolatban**

SOMI GÁBOR

ISKOLAIGAZGATÓK A TANKÖTELEZETTSÉGRŐL

Írásomban oktatási intézmények vezetőivel készített mintegy 60 interjút elemzek. Céлом ezek segítségével láthatóvá tenni, hogyan érinti a tankötelezettség 18 éves korra történt emelése a közép-, valamint legfőképp a szakiskolákat. Először arra mutatok példákat, hogy mit gondolnak az igazgatók a rendelkezés céljairól, milyen előnyét, hátrányát látják. Több tipikus motívum is felbukkan a következő interjúrészletben.

„Úgy gondolom, hogy ez a családoknak jó. Munkanélküliség van, nehezen találnak állást a fiatalok, legalább a tanulói jogviszonnyal járó kedvezményekben részesülhetnek. [...] Ha 16 évesen kikerül az utcára, munkát nem talál, iskolába nem jár, ez egyenes út a bűnözés felé. [...] Egy 16 éves, de még egy 18 éves fiataalt sem tartom egy érett, kiforrott, befejezett személyiségnek, ő még nagyon alakul. Szüksége van arra, hogy olyan emberek között legyen, akik jóvá alakítják. A jó iskolát ilyennek tartom. [...] Minél magasabb életkorig van egy oktatási intézményben, annál értékesebb emberré válik. Ilyen szempontból én támogatom.”

A megemelt tankötelezettség részben mint szociális intézmény jelenik meg. Leginkább az lehet meglepő, hogy ezek a megfontolások pedagógiai szempontoktól szinte teljesen függetlenül is felbukkannak, mint a megemelt tankötelezettség mellett felsorakoztatható tényezők. Utalás történik a fiatalok munkaerő-piaci kilátásaira, illetve azok hiányára. Az alábbi vélemények gyakorlatilag ugyanazeket a tényezőket árnyalják.

„Előny annyiban, hogy amíg tanköteles, kapja a családi pótlékot, anyagi előny, ennyi mindenképpen van.

Nagyon sokan ebből élnek, családi pótlékból, gyermekvédelmi segélyből. Hátránya nem hiszem, hogy van.”

„Előnye: a fiatalkorúaknak van hol lennie, nem esik két szék között a pad alá, iskolában már nem, munkahe-lyen még nem. ...több esélye van, hogy befejezze az iskolát, mert kényszerítve van rá, lehet ezt is előnynek monda-ni, de...attól még nem lesz belőle nagyon semmi sem.”

„Szerintem ez jó dolog, hogy megemelték 18-ra, mert rá vannak kényszerítve a tanulók, hogy tanuljanak, és a szülők is, hogy beiskolázzák a gyerekeket. ...a 16 az nagyon kevés volt. ...nagyon sok szülő nem támogatja a gyerekeket abban, hogy továbbtanuljon, inkább küldené dolgozni, vagy otthon kell segíteni, így viszont rá vannak kényszerítve.”

Sok interjúban direkt módon is rákérdeztünk arra, hogy beszélgetőtársaink milyen előnyét, előnyeit látják a megváltozott szabályozásnak. Úgy tűnik, meglehetősen szűknek nevezhető a felmerült pozitívumok köre, ráadásul az előzőekben jól látszik, hogy az örömben többnyire ürmöm vegyül, tehát a szabályozás negatív vonatkozásai is sok-helyütt megjelennek. Milyen körülmények motiválhatják a potenciális munkanélküliek iskolapadba kényszerítését, mikor nehézséget jelentenek az iskolák számára, ráadá-sul „Attól még nem lesz belőle nagyon semmi sem”? Úgy tűnik, könnyebb helyzetben van az, akinek azt a kérdést kell megválaszolnia, vajon miért nem tartják jó döntésnek az iskolák a megemelt tankötelezettséget. A következők-ben ezek bemutatására teszek kísérletet. Fontos előre is leszögezni, hogy az itt tárgyalt jelenségek sem logikailag, sem empirikusan nem függetlenek egymástól.

PEDAGÓGIAI KIHÍVÁSOK

Az utóbbi két év folyamán megemelkedett az olyan tanulók száma, akik bár 18 éves korukig iskolába járnak, mégsem szereznek végzettséget.

„Van olyan tanuló, hogy úgy érte el a tankötelezettségi kort, hogy öt évig idejárt, de egy kilencedik osztályt nem tudott elvégezni. Ment egyik típusból a másikba, egyik szakmáról a másikra, és eltelt öt év.”

A szakiskolai 9–10. évfolyam abban a formában, ahogyan megvalósult, szintén hozzájárul a túlkorossághoz, főleg a 9. évfolyamon nagy a nem teljesítés aránya.

„A 9–10. ez egy szörnyű állapot, ez egy gyermekmegőrző. Itt arra figyelünk, hogy ki ne essen az ablakon, ki ne törje az üveget, le ne essen a székről, ne hintázzon, ne telefonáljon. Megpróbálunk valamit, de semmit nem fogadnak el, és semmi nem érdekli őket. Tizedikre komolyodnak valamit.”

Egyfelől tehát érthető a következő kérdés: *„Most őszintén, mi értelme van annak, hogy valaki most harmadszor járta a 9. osztályt, és megbukott megint?”,* az azonban meglepő, hogy ezt a helyzetet az iskolák jelentős részében mintha szükségszerű adottságként élnék meg. Gyakran találkozhatunk a gyermekek egy részének teljes motivátlanságát kimondó tézissel, amely a felelősség el-

hárítására alkalmas „érv”. A motiválás lehetőségei ritkán kerülnek szóba, ami persze nem egyszerű pedagógiai feladat ott, ahol sokan kényszerből vannak.

„A szakközépiskolában sokkal kevesebb... a magatartási probléma is. Azoknak a gyerekeknek az a céljuk, hogy leérettségizzenek, de az enyémekeknek, akik itt vannak [a szakiskolában], az a célja, hogy nincs célja... Miért jöttél ide? Hát mert el kellett jönni. Mikor leszek már 18, meddig kell még idejárni? Ez megy folyamatosan. Ezzel nap mint nap küzdünk, hogy őt nem érdekli, ő nem akar idejárni.”

Az ilyen tanulók a pedagógusok munkavégzését és társaik előrejutását valószínűleg nehezítik, azonban nem szükségszerű, hogy magatartásukkal is gond legyen.

„...ezek szolid gyerekek, de abszolút nem érdekli őket a tanulás és az se, hogy 5-10 év múlva hátrányt fog emiatt szenvedni, hogy őneki nincs szakmunkás-bizonyítványa.”

Összességében az látható, hogy a fiatalok egy része az iskola nézőpontjából mint a tanulástól teljesen és akár megváltoztathatatlanul elzárkózó csoport jelenik meg. Ez az a tanulói csoport, amelyet az iskolarendszer egy-két évtizede még kizárt – mert kizárhatott – magából, most pedig beengedi ugyan, de nem tud vele mit kezdeni.

ISKOLAKERÜLÉS

A megemelt tankötelezettséggel járó problémák közül az igazolatlan hiányzások számának emelkedése a leglátványosabb. Ezzel a problémával a megkeresett iskolák jelentős részében szembesültek. Fontos sajátossága a „lógásnak”, hogy mivel törvényi kötelezettség elmulasztásáról van szó, kezelésének módja törvényileg szabályozott. Tehát az iskolák számára egyértelműen elő van írva, hogy milyen esetben milyen lépéseket kell tenniük. Legtöbbször éppen ez okozza a korábban „járulékosként” aposztrofált problémákat.

Az eljárás *„rengeteg pluszmunkát jelent, mert ha egy gyerek 10 órát hiányzik, akkor levelet kell küldeni a szülőnek, a jegyzőnek, a gyermekjóléti szolgálathoz. Van olyan gyerek, aki egyáltalán nem jár iskolába, az ilyen egy héten 3 levelet kap”. Másrészt a procedúra jelentős anyagi költséget is jelent. „Olyan pénzek elmennek a dologi kiadásban, bélyegre, levélre stb., amit mástól veszünk el, akár az SNI-s tanulóktól.”* Azonban mindezek ellenére is azt mondhatjuk, hogy a fő problé-

mát nem a folyamat erőforrás-igényes, hanem hatástalan volta jelenti.

„Nem tudunk mit csinálni. Széttárjuk a karunkat. Semmilyen eszköz nincs a kezünkben, és ezek alapján a jegyzőében sincs.”

Bizonyos esetekben sikerül eredményeket felmutatni, de a sikernek nincs biztos receptje. Egy helyütt például úgy vélik, hogy a törvényt megszegőkkel szemben hatásosabban tud fellépni *„a kisebb települések jegyzője, aki ugye személyesen is ismeri őket”,* másutt azonban azt tapasztalták, hogy *„nagyobb településeken, ahol nem ismerik a jegyzők az ügyfeleket, ott többször előfordulhat a komolyabb szankció”.* Mindeközben *„kisebb településeken olyan is előfordult, mint kiderült, teljesen jogellenesen, a jegyző nem intézkedett, mert ő azt mondta, hogy ismeri a szociális helyzetét”.* Előállhat, mikor maga a jegyző kéri, hogy *„lgazgató úr, ne küldjétek már ezeket a dolgokat, mert úgyse tudok velük mit csinálni, kis faluban nem lehet megbüntetni az embereket, így is majdnem éhen halnak.”*

Mindezek fényében nem meglepető, hogy az iskolák többségében nem fűznek különösebb reményeket a probléma adminisztratív megoldásához, és idegenkedve tekintenek az ezzel járó teendőkre. Ugyanakkor az igazolatlan hiányzás súlyosabb, a családok költségvetését is érintő szankcionálása óta az iskolakerülés mértéke visszaszorult.

Sajátos a 18. életévüket éppen betöltött, még tanköteles fiatalok igazolatlan mulasztásának kezelése. A közoktatási törvény úgy rendelkezik, hogy a tanulóknak még látogatniuk kell az iskolát abban a tanévben, melynek folyamán 18. életévüket betöltik. Már nagykorú, ám

tanköteles fiatalok esetében az sem világos, mi az iskola teendője, ha nem jelennek meg az iskolában.

„Van egy feloldhatatlan ellentét: 18 éves, abban az évben tanköteles, amiben betöltötte. De amikor betöltötte, a szülőt már nem lehet felelősségre vonni, az iskolának a diákot kéne büntetnie, de mivel a diáknak nincs jövedelme, ezért ő nem büntethető. A gyermekjóléti szolgálat leveszi róla kezét, amint betöltötte a 18-at. Innentől kezdve a 18 éves tankötelezettséget teljesíteni nem lehet, kötelezni sem lehet, mert a jegyző visszadobja a feljelentéseket. A diákot a jegyző nem tudja büntetni, közmunkára nem tudja váltani, és pénzbírsággal nem sújtható.”

MAGATARTÁSI PROBLÉMÁK ÉS TANULÓI JOGOK

Az interjúkból az derül ki, hogy a helyzet akkor sem feltétlenül rózsás, amikor a tanuló valóban az iskolapadban tölti idejét. A „problémás” diákok osztálytársaik munkáját is megnehezítik, jelenlétük *„rombolóan hat”*.

„És ők mindig demoralizálnak. Tehát arra kell gondolni, hogy van egy 30 fős osztály, amiben csak 1 vagy 2 olyan ember van, aki ... minden hülyeséget megcsinál, akkor ott egy fél év múlva nem két ilyen ember lesz az osztályban, hanem tizenkettő.”

Ezek a problémák valószínűleg korábban is ismertek voltak, újdonságot inkább szaporodásuk jelenthet, inkább mennyiségi, mint minőségi változással állunk szemben. Ahogy egy helyütt fogalmaztak: *„A probléma több, a nehézségek ugyanazok.”*

Több iskolában is úgy gondolják, hogy a jelenlegi szabályozás nemcsak a tanulók kötelességét írja elő, hanem olyan „joggal” is felruhazza őket, amivel adott esetben vissza is élhetnek.

„Van aki foghegyről, flegmán visszaválaszol, hogy neki van joga 18 éves koráig idejárni. Tehát van olyan, aki nem hajlandó elmenni, és rombolja az órát. Ez a probléma azért nem jellemző, tehát elég ritka, de talákoztunk már ilyen esettel.”

Az ehhez hasonló helyzetekkel az iskolák nehezen tudnak mit kezdeni. A tanköteles fiatalok esetenként nagyon jól tudják, nekik 18 éves korukig az iskolában a helyük. Ez azt is jelenti, hogy az iskolák számára nem

egykönnyen adott annak lehetősége, hogy „eltávolítsák” problémás tanulóikat. Egyfelől a helyi önkormányzat, illetve állami szerv által fenntartott intézményekben az iskola egyoldalúan nem szüntetheti meg a diák tanulói jogviszonyát.¹ Másfelől tanköteles fiatallal szemben az eltiltás és a kizárás szankciója nem, a másik iskolába való áthelyezés pedig csak abban az esetben alkalmazható, ha az iskola igazgatója a tanuló átvételéről a másik iskola igazgatójával megállapodott.² Azt látjuk tehát, hogy egyrészt az iskolák szeretnének megszabadulni bizonyos tanulóiktól, másrészt, hogy az érvényben lévő szabályozás értelmében ennek lehetősége a gyakorlatban csak korlátozottan adott.

Az előállt helyzetre adott válaszként értelmezhető a problémás tanulók cseréjének intézménye. Érdekessége a megoldásnak, hogy az oktatási intézmények egymást kölcsönösen segíteni próbáló együttműködésének eredményeképp annyiban valósulhat meg, amennyiben az érintett felek hasonló problémákkal küzdenek.

„Volt egy ilyen barter szerződésünk, hogy mi is küldtünk, ők is küldtek.”

Érdeemes a fenti a szempontból szemügyre venni a magántanulói jogviszony intézményét is.³ A tanuló joga, hogy *„a szakképzés kivételével magántanuló legyen, továbbá, hogy kérje a tanórai foglalkozásokon való részvétel alóli felmentését”*.⁴ Az igazgató pedig *„– a gyakorlati képzés kivételével – a tanulót kérelmére – részben vagy egészben – felmentheti az iskolai kötelező tanórai foglal-*

1 A tanulói jogviszony megszüntetését a Kt. 75. §-a szabályozza, értelmezésében segítségemre volt az Oktatási Jogok Biztosának 2002. évi jelentése: <http://www.oktbiztos.hu/ugyek/jelentes2002/megszunes.html>

2 Kt. 76. § (3).

3 A Kt. 7. § 1. bekezdése kimondja, hogy „a tankötelezettség – a szülő választása alapján – iskolába járással vagy magántanulóként teljesíthető”.

4 Kt. 11. § n) pont.

kozásokon való részvétel alól, illetőleg mentesítheti egyes tantárgyak tanulása alól”.⁵ A döntés háttérében azonban különböző megfontolások állhatnak.

A magántanulói jogviszony intézménye a problémás tanulók eltávolítását szolgáló szelepként is funkcionálhat. A megoldás némi kooperációt igényel.

„A szülőt lehet megdumálni, ha már neki ilyen-olyan baja van, amire hivatkozik, akkor orvosi igazolást hozzon. Például bezártság érzése van, mert nincs nyitva az ablak, akkor elmegy magántanulónak. És magántanulóként éli 18 éves korig a világát. Otthon van, bejön negyedévente beírtni az egyeseket. Ez egy sikertörténet, olyan szempontból, hogy nekem nincs gondom vele tovább.”

Az iskolák egy része azonban ellenáll a diáktól való ily könnyű megszabadulás kísértésének, de a probléma érdemi pedagógiai kezelésére már általában nem képes.

„Nap, mint nap jönnek a kérések, hogy engedjük magántanulónak. Nem szoktuk elengedni csak a terhes

gyerekeket, és csak az egészségügyileg indokolt kéréseknek engedünk. Szülő kérésére magántanuló nincs. De ha magántanuló, ha nem magántanuló, ezek a gyerek nem akarnak semmit se csinálni, csak kivárni azt, hogy kitöltöm a 18. életévemet.”

Sem a tanulók iskolák közötti cserélgetése, sem a magántanulói státuszba küldése nem segítik elő a problémák valódi megoldását, a tanulónak az oktatásba történő sikeres integrációját, csupán a kirívó feszültséget okozó tanulótól való szabadulás lehetőségét teremtik meg.

A fent ismertetett problémák fényében talán nem meglepő, hogy az iskolák egy jelentős részében a megemelt tankötelezettség kapcsán az eszköztelenség, valamint – ettől nem függetlenül – a tehetetlenség érzése alakult ki.

„Nem olyan sok, egy pár százalék, de ővelük nem tudunk mit csinálni. Amíg 16 éves volt a tankötelezettség, akkor se tudtuk, most, hogy 18 éves, pláne nem tudunk. Ez nagyon nehéz.”

MEGOLDÁSI JAVASLATOK

FEGYELMEZÉS

Az iskolák jelentős részében hatástalannak érzik a fegyelmezési eszközeiket. Az jól kitapintható, hogy szigorúbb fegyelmi intézkedések lehetőségének megteremtésére lenne szükség sok igazgató szerint, ezek a hatásos megelőzés eszközéül is szolgálnának. Utóbbi már csak azért is lényeges volna, mert mint már korábban is láttuk, a rossz példa ragadós.

„Ez azért nagyon rossz, mert akiket viszont lehetne motiválni azzal, hogy látja, hogy valamiféle büntetésben részesül az, aki nem jár iskolába, valójában viszont nem történik semmi, mert papíron továbbra is itt van, ez a többieket is felbátorítja [...] Összességében ez egy újabb problémát generál, ami nehezebbé teszi a tanárok és az iskola dolgát.”

Emlékezhetünk, az iskolák esetről-esetre „kicserélhetik” problémás tanulóikat. Azonban ez sem bizonyul kielégítő megoldásnak még abból a szempontból sem, hogy ezektől a diákoktól – ha másért cserébe is – végleg megszabaduljanak.

„Azt is jelöli a közoktatási törvény, hogy a fegyelmi büntetés az maximum 12 hónapig tart. Ez attól függ, hogy 12 hónapon belül mennyi a büntetés hatálya, és onnan az iskola köteles visszavenni.”

Milyen, az egyéves „eltiltásnál” szigorúbb büntetés lenne az, amelytől reálisan elvárható lenne, hogy megoldja a jelenleg kezelhetetlennek tűnő problémákat, sőt segítsen megelőzni azokat?

A TANULÓI JOGVISZONY MEGSZÜNTETÉSE

Számos iskolában gondolják, hogy a problémás diákok tanulói jogviszonyának megszüntetése megoldást jelentene problémáikra, vagy legalábbis könnyebbséget hozna a mindennapjaikban. A 16. életévig tartó tankötelezettség emléke még élénken él, ezért nem meglepő, hogy gyakran találkozhatunk arra utaló megjegyzésekkel. Utóbbiaknak gyakorta van egy „bezzeg régen” kicsengése, ami részben „hangulati” adalékul szolgál az aktuális helyzet értékeléséhez, részben a korábbi szabályozáshoz való visszatérést sürgeti. Olykor kissé bizarrnak tűnő érveléssel, és rendszerint olyan kontextusban, hogy „akkor nekünk könnyebb dolgunk volna”.

„Tehát több előnye lenne, ha visszaállítanák, hogy 16 évig kötelező. Akinek úgyis megvan minden adottsága hozzá, az úgyis fogja járni, tanulni azt a két évet. Aki viszont nem akar, akkor az iskolák könnyebben meg tudnak tőle szabadulni.”

„Régebben a 16 éves jobb volt, magyarul ki tudtuk rúgni azt, aki nem való az iskolába...”

Néhányan megengedők: legyen akár 18 éves a tankötelezettség, csak ne az ő kontójukra.

„Tehát a tankötelezettség az azt jelenti, hogy 18 év, nem azt jelenti, hogy ebben az iskolában.”

ANYAGI ÖSZTÖNZÉS

A problémás tanulók „eltávolításán” kívül gyakorta felmerül megoldási javaslatként az anyagi ösztönzés lehetősége is. Ennek két alapváltozata van: a büntető és a támogató. Az egyik leggyakrabban felmerülő elképzelés szerint ugyanis éppen a családok transzferjövodelmeinek iskolalátogatáshoz kötése jelentheti a megoldást a problémákra. Az interjúk készítése idején, 2010 kora nyarán már az új kormány első, ezzel kapcsolatos tervei is ismertek voltak.

„Megoldás lehetne az, hogy a családi pótlékot iskolalátogatáshoz kötnék, a hiányzásokat kőkemény anyagi megvonásokkal szankcionálnák.”

Bár a segélyek/pótlékok megvonása természetesen az egész háztartást érintő intézkedés, mégis azt mondhatjuk, hogy az elképzelés tulajdonképpen a szülők kényszerítésére tett javaslatként értelmezhető. Ezt a gondolatot teszi explicitté a következő szöveghely:

„...meg kell oldani, rákényszeríteni a családokat, hogy a gyerekek az iskolában a helye, ha már meghozták ezt a törvényt.”

Az látható tehát, hogy az „iskola – tanuló – család” hármass viszonyrendszerében az intézkedés áttételesen lenne hivatott az iskola és a tanuló viszonyára hatni. Sokhelyütt alakult ki az a benyomás, hogy egyes szülők az iskola erőfeszítései ellenére sem igazán foglalkoznak gyermekük iskolai előmenetelével. Másrészt az is világos, hogy anyagilag esetenként kifejezetten érdekeltek a gyermek iskoláztatásában, és éppen a forrásokra legjobban rászorulók köréről van szó.

Ritkábban ugyan, de a pozitív gazdasági ösztönzés gondolata is felbukkant.

„Nincs visszatartó ereje se a 16 éves, se a 18 éves tankötelezettségnek. Az állami támogatási rendszert kéne úgy megváltoztatni, hogy érdekeltté tegye egy szakma megszerzésére a diákokat.”

Többen reflektáltak a 2010 februárja óta életbe lépő ösztöndíj rendelethez, ahol a „közvetlen” célpont már nem a szülő, hanem a tanuló.

„A szakképzés respektjét kéne elérni, például ösztöndíjjal, mert a jelenlegi büntetés nem jó.”

A lehetőség a pályaorientáció során egyértelműen érezteti hatását, kifizetésével kapcsolatban azonban többnyire bizakodóan, de óvatosan nyilatkoztak.

„Aztán az is megfigyelhető nálunk, hogy a hiányszakmáknál ez az ösztöndíj nagyon ösztökélte a gyerekeket, túljelentkezés van azokon a szakmákon, tehát kérdés, hogy ettől mennyire nem fog kiesni a gyerek a rendszerből, vagy mennyire lesz motivált, ezt még nem tudjuk.”

A tanulók anyagi ösztönzésére nemcsak intézményszerű, hanem egyedi, alkalom szülte megoldások is felbukkanhatnak. Keveredhetnek a gazdasági és pedagógiai megfontolások az iskolák és a tanulók napi gyakorlatában.

„Vagy rá tudjuk venni mindenféle fondorlatokkal, hogy tanuljon és járjon be, vagy nem. Ha nem tanulószülőhelyen volt, és megígérjük, ha tanul akkor olyan helyre kerül, és ott kap pénzt, akkor ez szokott segíteni.”

A TANKÖTELEZETTSÉG FORMÁLIS BETARTÁSA ÉS ÉRTELME

Az először ismertetett két javaslat, nevezetesen a tanulók eltávolításának, illetve a transzferjövedelmek megvonásának lehetősége, egy bizonyos aspektusból felettebb hasonlónak tekinthető. Valószínűleg egyik sem alkalmas többre, mint hogy a tankötelezettség „formális” betartatásának eszközeül szolgáljon.

Az első javaslattal kapcsolatban két kérdés adódik. Kérdéses, hogy a „kirúgott” fiatal új iskolájában vajon jobban, egyáltalán másként fog-e viselkedni. Másrészt kérdéses, hogy a lehetőség megteremtése mekkora viszsztatartó erőt jelentene a tanulók számára.

A gazdasági ösztönzés apropóján is felmerül, hogy a kényszer a diák pusztán „fizikai jelenlétén” kívül eredményezhet-e bármilyen többletet.

„Tehát az a tanuló aki nem akar iskolába járni, de otthon félnek a szabálysértési bírságtól, és ezért a tanu-

lót elkényszerítik az iskolába, az nem tudja, hogy mi akar lenni, amit tanul az nem érdekli, csak valahova járni kell a törvény erejénél fogva...”

Vajon mi szavatolhatná, hogy az iskolában ténylegesen megjelenő diák valóban sikeres tanulmányokat folytasson és végezetül szakmát szerezzen? Csak egy pedagógiai paradigmaváltás. A fent említett javaslatok – bár az iskolák napi gondjait enyhítő intézkedésekhez vezethetnek – a képzés eredményességi aspektusait többnyire szem elől tévesztik, tehát nem kínálnak érdemi megoldást a tankötelezettség lényegi céljának, a munkaerőpiacra nehezen beilleszthető fiatalok tartós társadalmi integrációjának a sikeresebb megvalósítására. Ezért osztozniuk kell a korábban a tanulócsere, illetve a magántanulói jogviszony bizonyos alkalmazásait ért elmarasztalásban.

ISTENES MÓNKA

A PEDAGÓGUSOK TAPASZTALATAI A 18 ÉVES KORRA EMELT TANKÖTELEZETTSÉGRŐL

2010 februárjától számos közepfokú intézményt kerestünk fel, ahol az iskolák igazgatói mellett más pedagógusokkal is beszélgettünk. Összesen 16 fővel készült interjú tapasztalatait foglaljuk össze ebben az írásban. 9 osztályfőnővel és 7 gyermekvédelmi felelőssel beszélgettünk. Beszélgetőpartnereink fele szakiskolában, másik fele speciális szakiskolában dolgozik.

Az osztályfőnökök azok, akik elsőként észlelik a tankötelezettség betartásának problémáját, és megteszik az előírt, és a szerintünk jónak tartott intézkedéseket. Az iskolai gyermek-és ifjúságvédelmi felelősök amellet, hogy az osztályfőnök segítőként aktív szerepet

vállalnak az iskolakerülés problémájának megoldásában, azért is fontos szereplők, mert az igazolatlan mulasztások mértékét, jellegét illetően intézményi szintű rálátással rendelkeznek.

A velük készített strukturált interjúkban arról érdeklődtünk, hogy kik azok, akiknél gondot okoz a rendszeres iskolába járás, miben látják a nagymértékű igazolatlan hiányzások okait, mit tesznek, és milyen intézkedéseket tartanak eredményesnek az iskolakerülés elkerülése érdekében, véleményük szerint a nehézségek mellett milyen előnyei vannak a megemelt tankötelezettségnek, valamint szükségesnek látják-e a jogszabály módosítását.

A SZAKISKOLÁK DIÁKJAI

A szakiskolák diákságának jelentős részét olyanok alkotják, akik az általános iskolai tanulmányi hozzáállásuk és eredményük alapján nem feleltek meg a középiskolai elvárásoknak, ezekbe az intézménytípusba nem kerültek. Egy nyers, de pontos megfogalmazásban:

„Aki marad, az itt van begyűjtve.” (szakiskolai pedagógus)

Sok fiatal kényszerből dönt a szakiskola mellett, vagy nem is ő dönt, hanem róla döntenek. A kényszerválasztással is indokolható motiválatlanság – mint ahogy azt a későbbiekben is látni fogjuk – szoros összefüggésben van az iskolakerüléssel.

A statisztikák azt mutatják, hogy a szakiskolákban és főként a speciális szakiskolákban lényegesen magasabb a tanulási zavarral küzdő tanulók aránya, akik a nevelési tanácsadók által elvégzett vizsgálat és kiállított szakvélemény alapján az írás, olvasás, nyelvtanulás és/vagy számolás területén részképeség-gyengességgel küzdenek.

Akiket folyamatos kudarcok érnek az iskolai követelményekkel való szembesüléskor, könnyen elveszíthetik a tanulási motivációjukat. Így az igazolatlan iskolai mulasztás egyfajta kudarckerülő magatartásként is értelmezhető.

„Ezek nem rossz gyerekek, egyszerűen csak kudarcélmény neki az iskola, soha semmi jót nem tapasztalt az iskolában. Világ életében kettes tanuló volt, bünbak volt, hogy ő miatta (is) van az osztálynak rossz átlaga. Nem szeretnek iskolába járni, miért is szeretne?” (szakiskolai pedagógus)

Ha a diákot tőle függő vagy független okok miatt rendszeres kudarcok érik, előbb-utóbb felhagy a tanulással, ami pedig évismétléshez vezethet. Az évismétlés következtében a szakiskolákban sok a túlkoros tanuló. Egy megkérdezett pedagógus becslése szerint 9. évfolyamos osztályának közel 40%-a túlkoros. Egyikük ironikus megjegyzése:

„Ők már rég elmúltak 16 évesek, de már kilencedikesek.” (szakiskolai pedagógus)

Több interjúalany panaszkodott magatartási problémára, fegyelmehetetlen, tiszteletlen diákokra, akikkel szemben eszköztelennek érzik magukat.

„Hát – nem is rég történt, hogy egy tanárnőnek a diák már az óra elején megmondta, hogy »én ma ki fogom a tanárnőt készíteni, úgy hogy sírva fog kimenni«. ...még az is elhangzott, hogy »na ugye, megmondtam.«” (szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

„Ők már olyan szinten ütközésbe kerültek a törvényekkel, a szabályrendszerekkel, az ifjúságvédelmi előírásokkal, és olyan szintű családokból jönnek, úgy szocializálódtak, hogy mi már csupán valamilyen szinten csak próbáljuk kezelni a dolgokat, de kezeljük... Eszközeink inntől kezdve már csak a szép szó, a tapasztalat vagy a bennünk lévő készségek.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

Számos interjúalany utalt a családi háttér ziláltságára is.

„Ezeknek a gyerekeknek elég nehéz, mert nagyon-nagyon nehéz háttérük van. Anyagilag meg szociálisan,

meg nagyon sok szétbomlott család, meg elhunytak a szülők, tehát itt tényleg nehéz nekik, tehát néha csoda az is, hogy bejönnek, hogy olyan helyzetekből jönnek be reggel, hogy tényleg nagyon elszomorít.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

Az Oktatás-statisztikai Évkönyv szerint a hátrányos helyzetű diákok aránya a szakiskolákban és a speciális szakiskolákban 30% körül van, a középiskolákban összességében 10% alatt. Ezen belül azok a halmozottan hátrányos helyzetű (3H-s) tanulók, akiknek a szülei közül az egyik legfeljebb az általános iskola nyolcadik évfolyamos tanulmányait fejezte be sikeresen, illetve azok a szülői felügyelet nélkül maradt diákok tartoznak ide, akiket tartós gondozásba vettek. Összességében a speciális szakiskolában a diákok kb. 13-14, a szakiskolákban 9-10%-a halmozottan hátrányos helyzetű, míg a gimnáziumokban csak 1%, a szakközépiskolákban 2% a leghátrányosabb helyzetű tanulók aránya. Hasonlóan nagy különbségek vannak a veszélyeztetett kategóriában is.

KIK AZ ISKOLAKERÜLŐK ÉS MIK AZ IGAZOLATLAN HIÁNYZÁSOK OKAI?

Interjúalanyaink a tankötelezettség betartását illetően a 15–17 éves korosztályt tartották a legproblémásabbaknak. A szakiskolák képzési rendszerében ez legnagyobb arányban a 9–10. évfolyamot jelenti. A tanulásban motiválatlan diákok kevésbé szeretik a túlnyomórészt elméleti órákon való részvételt, a gyakorlatorientált képzés több pozitív élményt nyújt számukra.

A speciális szakiskolában még a szakiskolainál is hangsúlyosabban jelentkezik a szakmaválasztás-kényszerválasztás problémája. Ezekben az intézményekben még korlátozottabb a választható szakmák köre.

„A sajátos nevelési igényű gyerekeknek az OKJ-ban kb. 30 szakma létezik, és ebből a mi iskolánk hetet biztosít.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

Az iskolai eredetű problémák mellett a nagymértékű igazolatlan hiányzások okainak másik csoportját a családi háttér gondjai jelentik. Egzisztenciális nehézségek, problémás, sok esetben deviáns családi háttér.

„...azok a gyerekek lógnak, akiknél a családban gond van, és a figyelem középpontjából kikerülnek vagy már rég kikerültek. Válás után vannak, sok gyerek van, s nem érnek rá odafigyelni, feladták a szülők a gyerek ellen folytatott harcot, alkoholisták, narkósok a szülők, anyagilag, egzisztenciálisan nullára lecsúszott lett a család. Ilyen

gyerekem most pont van. Aranyos, jópofa a gyerek, de nem jár be két hónapja. Szülővel beszéltem, hogy miért, s ő mondta el, hogy korábban nagy jólétben éltek, s most elszegényedtek. Egy hétre elegendő pénzből élnek egy hónapig. A gyerek egész egyszerűen szégyell bejönni az iskolába, szégyelli a társadalom előtt magát, hogy ő most nulla, a családdal együtt nulla lett, s ő sem tudja kezelni, sem a szülő.” (szakiskolai pedagógus)

A család anyagi gondjai sok esetben arra kényszerítik a gyerekeket, hogy ő maga is munkába álljon, de a pedagógusok olyan helyzetekről is beszámoltak, amikor a gyerek az egyedüli családfenntartó, az ő (illegális) keresetéből él a család.

„Azokkal van gond, akik már képesek arra, hogy elmenjenek dolgozni, mert a rossz anyagi körülmények rákényszerítik őket arra, hogy dolgozzanak, és ebből erednek hiányzások.” (speciális szakiskolai pedagógus)

A zűrés családi közegben élés következménye a gyermek rossz társaságba kerülése és a pszichés problémák megjelenése, ami az iskolába járás elmáradásához vezethet.

Interjúalanyaink véleménye fele-fele arányban osztott meg abban, hogy az iskolától való igazolatlan távolmaradás tipikusabb probléma-e az egyik nemnél mint

a másíknál. Akik ebben különbséget láttak, inkább a fiúkra jellemzőnek vélték. Abban viszont egyetértés volt a pedagógusok között, hogy az iskolakerülés okaiban felfedezhetőek nem-specifikus különbségek.

„A lányok szeretnek lázadni, de szerintem a fiúkkal több gond van ezen a téren. A lányokkal beszélgetés után hamarabb elér az ember a bölcs belátásig. [...] Szerintem a fiúk veszélyeztetettebbek. [...] A lányoknál természetesen más fajta lehet a probléma. [...] Most is van 3 kismamánk.” (speciális szakiskolai pedagógus)

Szintén megoszlottak a vélemények az igazolatlan mulasztás és a roma hovatartozás kérdésében. A válaszadók háromnegyede úgy nyilatkozott, hogy a ro-

máknál gyakoribbak a rendszeres iskolalátogatás körüli nehézségek.

„A roma felfogás egészen más. ...nagyon sok roma pedagógus kellene, aki kivezeti őket az „elvagyunk” szintről.” (speciális szakiskolai pedagógus)

„Nagyon kevés itt az a család, aki biztos anyagi háttérrel rendelkezik. Általában nagyon sok testvérük van több apától. És ezek dinasztiaiák. Átörökítik a mintát. Akik több évtizede itt tanítanak, mondják, hogy ó hát ennek az apját is én tanítottam, az anyja is idejárt. És ezt nem akarom kimondani, de valószínűleg az unokája is ide [a speciális szakiskolába] fog járni.” (speciális szakiskolai pedagógus)

AZ ADMINISZTRATÍV INTÉZKEDÉSEK AZ ISKOLAKERÜLÉS ELLEN

Az interjúk készítésének időpontjában érvényes közoktatási jogszabályok értelmében az iskola vezetőjének a tan köteles tanuló első igazolatlan mulasztásakor írásbeli értesítést kellett küldenie a szülőnek, melyben felhívja a figyelmét a további igazolatlan mulasztás következményeire. Amennyiben a tanuló ismételt igazolatlanul mulaszt, és az igazolatlan óráinak száma eléri a tíz órát, abban az esetben az iskolai igazgatójának a tanuló lakhelye szerint illetékes jegyzőt, valamint a gyermekjóléti szolgálatot kell értesíteni. Mivel a szülő kötelessége, hogy kiskorú gyermeke taníttatásáról és rendszeres iskolába járásáról gondoskodik, ezért a jegyző szabálysértési eljárást indít a szülő ellen a gyermek igazolatlan mulasztásai miatt. Ennek figyelmeztetés vagy 50 ezer forintig terjedő pénzbírság lehetett a következménye. Ezzel párhuzamosan pedig a lakóhely szerint illetékes gyermekjóléti szolgálat munkatársa kapcsolatba lépett – vagy legalábbis próbált – az érintett családdal, hogy az igazolatlan mulasztás mögötti okok megszüntetéséhez segítségét felajánlja.

Az értesítési kötelezettségnek a felkeresett iskolák mindegyikében eleget tettek, ám sok negatív tapasztalatról és ellenérzésről számoltak be ezzel kapcsolatban. A tízedik igazolatlan óra utáni jelzést nem minden esetben tartották jó megoldásnak.

„Nem jelentjük 10 után. Olyan 30-nál szoktuk jelenteni. Ha most nagyon betartanánk azt, hogy 10 után jelentjük, akkor az iskola tanulóinak felét fel kellene jelentem a jegyzőnek. Ez a 10 óra könnyen összejön abból, hogy nem érkezett be időbe, ellógott az óráról... anyagi problémák vannak, utazási költségre nem telik, nem étkezik rendszeresen. [...] Itt sokkal összetettebb a feladat, minthogy én

10 után jelentsem. [...] És amúgy nincs vele probléma. Van olyan gyerek, akinek megvan a 17 igazolatlan órája, de most rendszeresen jár, 4-es 5-ös tanuló, csak egyszer-kétszer a haverok biztatására elkóborogtak. ...a szülő nem tehet róla, nagyon együttműködő, nagyon tisztességes a szülő, lehet vele beszélni, és ő is ugyanúgy előveszi a gyereket.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

Az igazolatlan mulasztások mögött anyagi okok is állhatnak, a fiatal olykor azért nem jár rendszeresen iskolába, mert neki is dolgoznia kell. Rosszabb esetben az ő (illegális) keresete a család egyedüli bevétele. Mit tegyen ilyen esetben a pedagógus? A törvényes megoldással esetleg több kárt okoz, mint hasznot, miközben a probléma kezelésére nincs érdemi befolyása.

Interjúalanyaink szinte mindegyike kritikusan nyilatkozott a jegyzői tevékenység hatékonyságáról. A jegyzői hatóság lassú ügyintézését és az iskolával való kommunikációjuk, visszajelzésük tökéletlenségét emelték ki.

„Én kaptam olyan levelet az idén, amit tavalyi gyerekről küldtem jelzést, hogy nem jár iskolába. Tavalyi! És már nem is jár ide a gyerek.” (szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

„Van olyan jegyzői hatóság, aiktól az életben nem kaptam még visszajelzést arra, hogy megkapták-e, intézkedtek-e, de nagyon soktól kapunk, igen, a nagy részüktől megkapjuk a választ. Olyan 70% visszajelzést megkapok. Nem rossz arány.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

A 2010/2011-es tanévtől 10 igazolatlan óra után a jegyző már nem szabhat ki pénzbüntetést, és a hatósági eljárás is változott, finomodott több ponton. A módosított eljárás – a segítő szervezettel való kötelező együtt-

működése révén – az előző szabályozás büntetesközpon-túságával szemben sokkal inkább a tankötelezettség nem teljesítése mögötti nehézségek megoldására és a segítségnyújtásra helyezi a hangsúlyt. A jogszabály-módosítás

interjúink felvétele után lépett hatályba, így a tanulásgok-ról még nem tudunk számot adni, de a sajtóban olvasha-tó híradások alapján látszik, hogy az intézkedések nem maradtak hatástalanok.

PEDAGÓGIAI INTÉZKEDÉSEK AZ ISKOLAKERÜLÉS ELLEN

A pedagógusok pedagógiai stratégiái igen vegyes képet mutatnak.

„Mindenkinek megvan a maga módszere. A kollé-ganő vasmarokkal kezeli. Ha valaki nem jön be az első órára, már hívja a szülőt, zaklatja az önkormányzatot, hív-ja a gyámügyet. ... Félnék tőle, mint a tűztől, nála nem lógnak, viszont nagyon rosszak. Itt vannak, de nem lehet őket kezelni. Nálam lógnak, nekem más a módszerem. Én inkább meggyőzőbb próbálok lenni. Dumálok a gyerekekkel, behívom a szülőt, szelektálok. Ha tudom, hogy baj van, akkor nem dobom föl. [...] Ez nehezebben beérrő folyamat, viszont kommunikatívabb, s általában a 10. év végén szo-kott beérni. [...] Mind a kettő valahol rossz és valahol jó. Nincs tökéletes megoldás.” (szakiskolai pedagógus)

A megkérdezett pedagógusok mindegyike kiemel-te, hogy a **szülővel való együttműködés** elengedhetetlen az iskolából való igazolatlan távolmaradás problémájának megoldáshoz. Azonban pont ez az a terület, ahol a leg-több nehézséggel szembesülnek.

„A mi iskolánkra nem az a jellemző, hogy a szülők nagyon érdeklődnének a gyerekeik iránt.” (speciális szak-iskolai pedagógus)

Sok esetben a szülő maga asszisztál a tankötele-zettség be nem tartásához, megnehezítve ezzel a peda-gógusok fáradozását.

„A szülő elmondta, hogy ő nem fogja ezt erőltetni. Hogy ha nem akar járni, akkor nem jár, és akkor inntől fogva nincs mit tenni.” (speciális szakiskola gyermekvé-delmi felelőse)

„Nehéz partnernek nevezni a szülőket. Nagy részük már hasonló problémákkal került szülői státuszba”. (spe-ciális szakiskolai pedagógus)

„A szülő jön hozzám, hogy segítsék rajta. Én hívom a szülőt, hogy segítsen rajtam. Ennyi a partnerség. ...ket-ten ülünk, hogy hogy járjon be a gyerek. Neki nincs eszkö-ze, nekem nincs eszközöm.” (szakiskolai pedagógus)

A felkeresett intézmények mindegyikében volt gyermek- és ifjúságvédelmi felelős, akik a pedagógusok munkáját segítik az iskolákon belül. Az iskolák döntő többségében ezzel a feladattal erre alkalmasnak és haj-

landónak tűnő pedagógust bíztak meg, csak elvétele talál-tunk olyan intézményt – ezek elsősorban a speciális szak-iskolák voltak –, ahol a gyermekvédelmi felelős csak ezt a feladatkört látta el. Igen nagy a leterheltségük és a szűk kapacitás miatt sokszor csak a papírmunkára jut idő.

„Régebben tudtam foglalkozni a gyerekek magán-életével, tudtam segíteni, sokkal nagyobb számban meg is kerestek ilyen jellegű problémákkal a gyerekek. [...] Ma-napság gyermek-és ifjúság védelmi felelősként a munka-köröm levelezgetésekről szól.” (szakiskola gyermekvédel-mi felelőse)

Az általunk megkeresett intézmények többségé-ben volt iskolapszichológus is. Egy héten csak néhány órát töltenek az iskolában, részmunkaidőben dolgoznak, a pedagógusokkal való konzultáció mellett a problémás diákokkal való hosszabb távú egyéni esetmunka kevésbé megvalósítható. A segítő szakemberek iránti igény fontos-ságát mindenhol hangsúlyozták.

A tankötelezettség be nem tartása mögött sok esetben családi diszfunkciók állnak. A család privát életé-be történő beavatkozás a pedagógusok kompetenciájának határain túlmutat. Ilyenkor van a legnagyobb szükség az iskolán kívüli segítő személyek és intézmények bevonására.

A felkeresett iskolák töredékében említették a pe-dagógusok az igazolatlan hiányzásokat felhalmozó tanu-lók magántanulóvá minősítését, mint a tankötelezettség be nem tartásakor alkalmazott legvégső intézkedést. Az isko-la és a pedagógusok számára minden bizonnyal könnyebb a sokat mulasztó, problémás diákoktól ilyenformán meg-szabadulni, a diák is biztosan örül a nagy szabadságnak, ám az érdekek látszólagos azonossága ellenére a magán-tanulóság ilyen esetekben a tanuló érdekei ellen való lépés. A magántanulóság engedélyezése ilyen esetekben – amel-lett, hogy a gyermek kárára van – az iskola részéről nem más, mint az iskolakerülés melletti asszisztálás.

A sikerélményhez juttatás és a megtanulandó el-méleti anyag mennyiségének csökkentése többek szerint visszaszoríthatná az idő előtti lemorzsolódást. Viszont egyesek megdöbbsentő eljárásokat is említettek akkor, amikor a hatékonynak vélt módszerekről beszéltek. Csak

remélni tudjuk, hogy a fenti példa a mindennapi gyakorlatban egyáltalán nem jellemző forma.

„Nem emlékszem arra, hogy bármelyik középiskolai osztálytársam lógott volna. És ha valaki lógott, azt a közös iskolai gyűlésekkor az egész iskola elé kiállították a szé-

gyenpadra. És ha ezeket a nevelési elveket elővesszük, és odaállítjuk a frontra a többiek elé, és látja a gyerek, hogy hoppá, akkor égni fogok a többiek előtt, akkor lehet, hogy meggondolja, hogy nem is olyan jó az a lógás.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

MIBEN LÁTJÁK A PEDAGÓGUSOK A MEGEMELT TANKÖTELEZETTSÉG ELŐNYEIT ÉS HÁTRÁNYAIT?

A megkérdezettek szerint – egyetlen osztályfőnök kivételével – a 16 éves korig tartó tankötelezettség betartása – bár az sem volt teljes körű – nagyobb arányban valósult meg, hiszen már korábban távoztak (vagy eltávolíthatóak voltak) a nehezebben kezelhető, iskolakerülő tanulók.

„Sokat tudnék mondani, akiktől már megszabadultunk volna akkor, ha 16 év lenne a tankötelezettség. Néhány esetben egészen addig ment a dolog, hogy könyéig voltam én is a vérben, amikor két gyerek összeverekedett, és az egyik már jócskán betöltötte a 16-ot. [...] Többször elvittek innen például bilincsbe vert gyereket. Másnap már ő is itt volt. [...] Ez a gyerek 17 éves volt.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

A problémák ellenére – két kivételtől eltekintve – mindegyik interjúalany látott pozitívumot a 16 éves korig tartó tankötelezettségben. Egyéni és társadalmi előnyöket egyaránt említettek.

„18 évesen nagyobb ráhatást tudunk elérni. Érettebb és tapasztaltabb. ...16 évesen még gyermekek. ... az a sok dolog, amit állandóan elmondunk, hogy fiam tanulj, csak annyit érsz, amennyit tudsz...és csak mondjuk, mondjuk, de egy idő után ez beérik. És ha a tankötelezettség 18, akkor még 2 évig tudom bennük kondicionálni

a gondolatot, hogy tanulj, mert különben nem mész semmire. [...] Én örülök annak, hogy kitolták a tankötelezettséget. Ne menjenek gyerekfejjel az életnek.” (speciális szakiskolai pedagógus)

„Nevezzük nevén a gyereket, ez az iskola valahol szociális hálóként is üzemel, mert addig sincs kint az utcán, hanem tanulhat. És sok szülő azon van, hogy akkor minél tovább bent tartani az iskolában [...]. Nincs munkalehetőség.” (speciális szakiskolai pedagógus)

„Ha 16 lenne, nem lenne annyi probléma, a fele megszűnne, sőt, szerintem a 2/3-a, ebből az adminisztrációs kötelezettség, meg jelentés, meg minden. Viszont a másik fele az, hogy a gyerekek egy része elveszne.” (speciális szakiskola gyermekvédelmi felelőse)

A hátrányok között említették, hogy a tankötelezettség betartatása a pedagógusok oktató-nevelő munkáját nehezíti, hiszen a kikíváncozó tanulók akadályozzák az órai munkát, és rombolják a közösséget.

„Az, hogy ők nem kerülnek 16 évesen az utcára, az előnyös. Viszont, akik már 16 évesen el akartak menni, rettenetesen nehéz itt tartani 18 éves korukig. Ez viszont a mi napjainkat nehezíti meg, rengeteg energiát szív le az emberből.” (speciális szakiskolai pedagógus)

BODACZ-NAGY BORÓKA

A 18 ÉVES KORRA EMELT TANKÖTELEZETTSÉG A FENNTARTÓK SZEMSZÖGÉBŐL

A 18 éves korig tartó tankötelezettség felmenő rendszerben 2010-ben érte el a teljes tanulói kört. Miként látták az önkormányzatok ezt a számukra új helyzetet a 2009/2010-es tanév végén, és miként tudják kezelni? Hogyan tudnak hozzájárulni ahhoz, hogy a tankötelezettség teljesüljön,

és teljesüljenek azok a célok is, amelyek miatt a korhatárt megemelték? Ezekre a kérdésekre válaszolva 11 interjú alapján összegezzük tapasztalatainkat, amelyek megyék és különböző nagyságú települések irodavezetőivel, jegyzőivel készültek.

AZ ISKOLALÁTOGATÁS ELHANYAGOLÁSNAK OKAI A FENNTARTÓK NÉZŐPONTJÁBÓL

A fenntartók az iskolalátogatás elhanyagolásának okait 3 fő forrásból származó ismereteik alapján nevezik meg. E három forrás: az iskolával való kapcsolattartás, a családsegítő szervezetekkel történő együttműködés és a szülőkkel folytatott személyes beszélgetések.

A tankötelezettség elmulasztását tünetként jelölik meg. A probléma gyökerének a fenntartók legnagyobb része a családi környezetet tekinti. A szabálysértési eljárások során megismert fiatalok családi háttere legtöbbször rendezetlen, munkanélküli, iskolázatlan, és elvált szülők gyermekei, akiket a környezetük arra ösztönöz, hogy minél előbb vállaljanak munkát (akár az iskolalátogatás helyett), így vállalva részt a családfenntartásban. A szülői felelősség hiányát kiemelt fontosságúnak ítélik meg az iskolalátogatás elhanyagolásának okai között.

„Az ő problémájuk nem a tankötelezettség, hanem a tanulási nehézség, az alulmotiváltság, a körülményeik.” (megyei önkormányzat oktatási referense)

„Ezek a generációs gondok tipikusak, ahol a szülő sem tartja fontosnak, mert ő is iskolázatlan, nem járt ő sem, és az ő szülei sem. Ezért a gyerek sem tartja fontosnak, rossz példát lát, nincs benne motiváció. Ahogy halmozódik a hiányzás, már az iskolában sincs sikerélmény,

mert lemarad, évet ismétél, túlkoros. A magántanulói státusz pedig azért nem tud működni, mert otthon nincs meg a körülmény, a felelősségtudat.” (kisváros jegyzője)

A magántanulói státusz főként hosszán tartó betegség vagy költözés esetében indokolt, és járul hozzá ahhoz, hogy a tanuló megszakítás nélkül folytathassa tanulmányait, azonban a magántanulók többségükben magatartási problémával küszködő diákok, akik nem integrálódnak az osztály és az iskola közösségébe. A magántanulói státusz ilyen esetekben az iskola kezdeményezésére jön létre, amelyről a fenntartó is értesül.

„Van olyan is, hogy nem szeret oda járni, és átíratják egy másik iskolába, és 1 hónap múlva ott is ugyanúgy mulaszt, tehát még azt sem lehet mondani, hogy iskolafüggő lenne a dolog.” (nagyvárosi szabálysértési referens)

A problémás gyerekek között nagyobb arányban vannak roma tanulók, és a roma lakosság körében is nagyobb arányban van gond a tankötelezettséggel. Olykor a problémát úgy értelmezik, mint ami kizárólag a roma lakosság körében fordulhat elő.

„Nálunk nincs «kisebbség», nincs probléma a tankötelezettséggel” (kisközség jegyzője)

AZ ÖNKORMÁNYZATOK TEVÉKENYSÉGE A 18 ÉVES TANKÖTELEZETTSÉGGEL KAPCSOLATBAN

Az önkormányzatok feladata, hogy iskolakerülés esetén törvényileg szabályozott folyamatban kezeljék a törvénysértést. A tankötelezettség mulasztásáról általában két forrásból értesülhet az önkormányzat: az iskola hivatalos jelentéséből és/vagy a gyermekvédelmi, családsegítő szervezet tagjaitól. Az önkormányzatok elvileg azonnal reagálnak a megkeresésre, és megteszik a törvényi kötelezettség szerinti első lépéseket. A jegyző értesítést küld a szülőnek, és bizonyos óraszám feletti hiányzás esetén szabálysértési eljárást indít. Az eljárás során a szülőt beidézik és meghallgatják, majd megállapítják a szankció formáját és mértékét. Ez a klasszikus reagálás váza. A váz a település nagyságától függően változhat és egészülhet ki.

A nagyobb településeken – amennyiben a jelzőrendszer megfelelően működik – számtalan forrásból értesülhet az önkormányzat a problémáról, de legtöbbször kizárólag az iskola jelzi a mulasztást. Nem minden esetben zökkenőmentes a kommunikáció az iskolák és a fenntartók között, ami megnehezíti a probléma időben történő azonosítását, és a beavatkozást. Fenntartói nézőpontból ez azt jelenti, hogy az iskola hiányosan vagy késve küldi a jelentéseket, így az önkormányzatok nem tudnak azonnal reagálni.

Az alkalmazott módszereket kiegészíthetné a családsegítő, gyermekvédelmi intézményekkel, a speciális szakemberekkel történő együttműködés. A lehetőségek elvileg adottak, azonban ha az önkormányzat fel is veszi a kapcsolatot az említett intézményekkel, amint teheti, az esetet teljes mértékben rájuk ruházza, és nem követi annak alakulását.

„A törvény hatálya szerint megteszünk mindent, amit lehet, kiértékeljük őket, bejönnek és ennyi. Nem tudom követni ezután, de szerintem az önkormányzatoknak nem is feladata, hogy kövesse, hogy ezek hogy csapódnak le.” (közepes város szabálysértési referense)

Minél kisebb a település, annál nagyobb hangsúly kerül a törvényesség és a szakmaiság mellett a személyes kapcsolatokra. A kisebb települések, falvak nem rendelkeznek olyan mértékben kiterjedt jelzőrendszerrel, mint a nagyobb települések, azonban az informális kapcsolatokból adódóan minden problémáról gyorsabban értesülnek. Ha nem is indul szabálysértési eljárás, a szülővel felveszik a kapcsolatot, és személyes beszélgetés során igyekeznek hatni rá. Ezután a családsegítő szolgálat szakemberéhez irányítják, akivel utána is folyamatosan tartják a kapcsolatot, visszacsatolnak az eset kimenetéről. A vizsgált kis-

települések, falvak mindegyike rendelkezik legalább egy családsegítő szakemberrel, így nem szükséges az esetet a nagyobb település családsegítő szolgálatához továbbítani, ez szintén hozzájárul a személyesség fenntartásához.

A szakemberekkel hivatali órákon kívül is értekeznek a problémás esetekről. Amennyiben az adott szakember időhiány miatt átmenetileg nem tudja ellátni a feladatát, részben a jegyző veszi át a munkáját. Inkább a kapcsolatfenntartás folyamatosságára törekednek, illetve az azonnali segítségnyújtásra, mint arra, hogy minden a törvény betűje szerint történjen. Ha a problémát a hivatalos út megkerüléssel tudják csak megoldani, akkor azt teszik. A kis önkormányzatok kapcsolata a szakemberekkel szorosabb és zökkenőmentesebb, mint a nagyobb településeken.

A szakemberhiány általános, pedig a családsegítő szolgálatoknál az előírtnál jóval több órát töltenek munkával az egyes szakemberek. Leginkább az iskolapszichológus hiányolják, a szociális munkásokat és a pszichológusokat a családsegítő szolgálatoknál.

A szabálysértési eljárás során a szülőt beidézik, meghallgatják a szabálysértés okairól, és ismertetik a következményeket. A nagyobb települések gyakran szembesülnek a problémával, miszerint a szülővel nagyon nehéz kapcsolatot teremteni: nincs állandó lakcíme, nem veszi át a levelet, nem jelenik meg a meghallgatáson az idézés ellenére sem. A levelezés útján kezdeményezett kommunikáció eredménytelen. A fenntartók úgy érzik, hogy nincsenek eszközeik hatni a szülőre, és emiatt az eredmény is elmarad. Véleményük szerint a személyes kapcsolat ápolása a szülővel kizárólag az iskola feladatköréhez tartozik.

A kisebb településeken a szülővel a kapcsolatot könnyebb megteremteni, az együttműködés azonban hasonlóan konfliktusos, mint a nagyobb településeken. Itt is úgy érzik, hogy nincsenek eszközeik arra, hogy hassanak a szülőre. Az önkormányzat tapasztalatai szerint a szülőt nem érdekli a felszólítás, ami az iskolától, önkormányzattól érkezik, egyes esetekben írni, olvasni sem tud, vagy nem tudja értelmezni a levelet.

A kistelepülések adminisztráció nélkül is látják, hogy mi történik a községben. Ha nem is követik a problémás gyerekek életpályáját, látják, hogy előbb-utóbb ők azok, akik segélyért jelentkeznek az önkormányzatoknál, így az eset évek múltán visszakerül hozzájuk egy másik formában. Amennyiben nem tudták megoldani a tankötelezettség problémáját fiatal korban, sok esetben a következmények ismét náluk csapódnak le.

A nagyobb települések a legtöbb esetben nem követik a tankötelezettséggel kapcsolatos problémás esetek kimenetelét, sem a fiatalok további életpályáját, mondván, az nem törvényi kötelezettség. A településeken nincs nyilvántartás azokról, akik szakmai végzettség nélkül hagyták abba tanulmányaikat. Véleményük szerint a nyilvántartás készítése az iskola feladata, azonban nem tudják, hogy az iskola vezet-e ilyen típusú adatbázist.

A 18 éves korig terjedő tankötelezettség betartásának nehézségei vagy nem érik el azt az ingerküszöböt, hogy a települések úgy érezzék, érdemes róla egymás között beszélni, tapasztalatokat megosztani, segítséget nyújtani, vagy a települések kommunikációja alapvetően nem járul hozzá a tapasztalatcseréhez. Nem ismerik a környező települések tapasztalatait, nehézségeit és stratégiáját a probléma kezelésére, és nem is szerepel terveik között egy ilyen típusú összefogás.

A kis- és nagytelepülések reakciójának, konfliktuskezelésének különbségét leginkább a személyesség és törvényesség dimenziója adja. A nagyobb települések célja az ügyek lebonyolítása, feldolgozása, és mielőbbi lezárása. Minden esetben a törvényi előírások adják az alapját és célját a hozzáállásuknak. Látják a probléma természetét és mértékét, de nincs motivációjuk és erőforrásuk arra, hogy módszereiken változtassanak a siker érdekében. Az esetek futószalagon érkeznek, egyik követi a másikat, nem tudnak kellő figyelmet fordítani a „törvény szellemére”, így meglegszenek vagy meglegednének a betű szerinti tartatással. Alkalmazott módszereikkel csak az adott szabálysértési eljárás végét szeretnék látni, nem törekszenek arra, hogy a fiatal egy valóban megfelelő életpálya felé irányítsák, hogy ne kerüljön vissza hozzájuk végzettség nélkül segélyért sorban állva. A szakemberhiány, a munkaerőhiány és a hivatali szemlélet az önkormányzatoknál erősen rányomja a bélyegét az alkalmazott módszerekre.

KOMMUNIKÁCIÓ AZ ISKOLÁK ÉS AZ ÖNKORMÁNYZAT KÖZÖTT

A tankötelezettséggel kapcsolatos problémák már általános iskolában is jelentkeznek, a kisebb településeken a szabálysértési eljárások mintegy fele általános iskolába járó tanulók miatt indul. Ez is arra utal, hogy az iskolakerülés problémája a 16 éves korig terjedő tankötelezettség mellett is tömeges (volt/lenne), tehát nem életkorhoz kötött, hanem társadalmi problémáról van szó. Összességében a problémák a szakiskolai tanulók körében a leggyakoribbak szakmától és – általában nemtől – is függetlenül.

A megkérdezett önkormányzatok – egy kivétellel – minden esetben úgy látták, hogy az iskolák kezében van a kulcs a kommunikáció javítására, és szerintük az iskolák sokkal többet tudnának tenni a problémák halmozódása ellen. Meglátásuk független attól, hogy az adott iskola a fenntartásukban áll vagy más fenntartóhoz tartozik.

Az iskolák és önkormányzatok közötti párbeszéd a legtöbb esetben a törvény által előírt köteleességekre korlátozódik. Az intézmények kötelesek jelentéseket küldeni az önkormányzatnak a hiányzásokról, az önkormányzat azonban sokszor elégedetlen ezek tartalmával.

„Sajnos az iskola hiányos jelentéseket küld, és azért is be kell hívni külön a szülőt. Többéves harc folyik az iskolával, nem fogják fel, hogy mit kellene csinálniuk.” (nagyváros szabálysértési referense)

Az iskola és önkormányzat jellemzően nem működik együtt abban sem, hogy a fiatal az iskolaváltás helyett

az adott intézménybe tudjon integrálódni, szakmát szerezzen és megoldódjon a hiányzások problémája.

„Szerintem nem tudják kezelni a problémát. Nem. Azon kívül, hogy kitöltik a nyomtatványt, nem nagyon csinálnak semmit. De nem nagyon látok bele, el tudom képzelni, hogy van olyan lelkiismeretes osztályfőnök, aki leül és elbeszélget. De az eredményét nem nagyon látjuk, és nem is értesülök róla. Nincs közöttünk kapcsolat.” (falujegyzője)

„Semennyire nem kezelik a problémát. Annyiban csak, hogy betartja a törvényt, tehát az iskola az önkormányzat felé jelentést tesz.” (kisváros szabálysértési referense)

„Itt talán 3 iskola van «a 19-ből», akivel együtt lehet működni, tartani a kapcsolatot, mert rugalmasak, és értik is a problémát és segíteni is akarnak, és nem kitolni a gyereket az iskolából.” (nagyváros szabálysértési referense)

Az önkormányzat a felelősségét minden esetben anyagi, nem „társadalmi” felelősségként értelmezi, vagyis mint fenntartó köteles biztosítani az intézmény működéséhez szükséges feltételeket. Több esetben ennek a teljesítése is csorbát szenved, mivel az önkormányzat anyagi nehézségekkel küzd, így nem tudja támogatni az iskolát egy ifjúságvédelmi felelős vagy iskolapszichológus munkakör létrehozásában sem. Az önkormányzatok úgy látják, hogy az iskolák nem tudják kezelni a 18 éves korig tartó tankötelezettséggel kapcsolatos problémákat, de ebben az önkormányzatnak a törvény által szabályozottn kívül nincs is felelőssége.

SIKEREK, MEGOLDÁSOK, LEHETŐSÉGEK ÉS JAVASLATOK

A fenntartók szemszögéből az a siker, amikor bent tudják tartani a fiataalt az iskolában 18 éves koráig. Az, hogy szerez-e szakmát vagy sem, abban az önkormányzatnak szerintük már nincs felelőssége. A sikeres esetek egyedi esetek. A siker kulcsaként nem a megfelelő reagálást jelölik meg, hanem a „szülő fogadókészségét, hajlandóságát”, ezzel is jelzik, nincs érdemi felelősségük az esetek kimenetelében. A megkérdezett önkormányzatok között nem volt olyan, amely sikeresen tudja kezelni a problémát.

Az alkalmazott adminisztratív módszereken kívül nincs érdemi kísérlet a kezelésre, sem oktatáspolitikai terv vagy cél. Ennek okaként említik a forráshiányt, szakemberhiányt, valamint a sikertelenség okán kialakult bele-törődést. Nem készültek a megemelt tankötelezettséggel járó nehézségekre, és nem készülnek most sem újabb megoldási lehetőségekkel. Az oktatási stratégiában sehol nem szerepel a tankötelezettséggel kapcsolatos problémákra irányuló terv, cél.

ÖNKORMÁNYZATI SZAKEMBEREK A MEGOLDÁSHOZ VEZETŐ ÚTRÓL

A fenntartók a megoldást a családok megerősítésében, és a szülők szemléletmódjának megváltozásában látják. Ha a családok erősek lennének, és az otthon az értékek átadásának színtere lenne, ha a szülők nem elégednének meg a segélyen tengődéssel, és több figyelmet fordítanának a gyermekeikre, a tankötelezettség betartása nem okozna problémát. Történhetnek változások az oktatási rendszerben, eszköz lehet a pénzbírság, lehet utólagos családgondozást végezni, azonban mindegyik tüneti kezelés, ami rövid távon akár eredményre is vezethet, de nem a probléma gyökeréig nyúl vissza. Véleményük szerint mélyebb, hosszú távú intézkedésekre lenne szükség, és az eredmények is később jönnének, de nem lennének visszatérő esetek. A jelenlegi megoldási módszerek inkompetenciáját bizonyítja, hogy sikerről alig lehet beszélni.

„Talán jobban lehetne ösztönözni a családokat arra, hogy járassák iskolába a gyerekeiket. És ha ezt gazdasági úton tudják csak megtenni, akkor úgy ösztönözzék. De igazából én az értelemre való hatást jobban elfogadnám, csak tudom, hogy az sokkal hosszadalmasabb és nehezebb munka.” (kisváros szabálysértési referense)

Az egyének és a családok megerősítését társadalmi felelősségként kezelik, de teljesen függetlenül az ön-

„Én nem tudok mit tenni. Nincs megoldása, leg-alábbis mi nem tudunk mit csinálni. [...] Nem tudom mi lehetne a megoldás. 21 éve dolgozok itt, de nem tudok egy értelmeset mondani, hogy mivel lehetne támogatni, könnyíteni, mert látom a gyakorlatot, és nem változik semmi.” (nagyváros szabálysértési referense)

Az önkormányzatok által alkalmazott leggyakoribb eszköz a bírságolás. Úgy gondolják, hogy a bírságolás nem megoldás, egyes esetekben ugyan visszatartó erőként működik, de nem is lehet alkalmazni minden családnál.

„A pénzbírság nem visszatartó erő, sokszor nem is lehet végrehajtani, mert nincs lakcíme. Ezek a családok általában nagyon rossz körülmények között élnek, és itt a pénzbírság semmilyen eredményre nem vezet, attól nem fog változni semmi.” (nagyváros szabálysértési referense)

kormányzat felelősségétől. Úgy érzik, ezzel kapcsolatban önkormányzatként semmit nem tudnak tenni, a megoldás megvalósítójaként a családgondozást jelölik meg, mivel véleményük szerint a családgondozáson keresztül lehet a legjobban hatni a szülőre.

Amellett, hogy a fenntartók a családra, szülőkre való hatást, értékteremtést tekintik a legfőbb megoldási lehetőségnek, úgy gondolják, az oktatáspolitikától várható intézkedések nagymértékben változtathatnak a problémán. Motiválhatja a gyereket az iskolai környezet. Az iskola, ha jól működik, és reflektál a gyermek problémáira, akkor a diák választhatja a feketemunka helyett az iskolapadot. Ennek a legnagyobb akadálya a folyamatos kudarcélmény.

A problémás diákok terhelik az iskolákat, azonban ha a diák idő előtt végzettség nélkül lép ki a rendszerből, a teher és a probléma nem szűnik meg, csak átkerül egy másik színtérre, ahol nem „problémás diáknak”, hanem „munkanélkülinek” nevezik.

„Legyen egy munkahely, ami várja a végzőt [...]. Lépjön ki ott a rendszerből, ahol a tehetsége és szándéka szerint illik kilépni. A társadalomnak is hasznos, hogyha tevékenykedik valahol máshol, nincs a rendszer terhére, és neki is van sikerélménye és keresete. De egészségesen

kell kilépnie, és be kell találnia a munkaerőpiacra” (megyei önkormányzat oktatási referense)

A fenntartók a tankötelezettséggel és a szabálysértési eljárásokkal kapcsolatban is a jogi szabályozás

szükségességét látják. Úgy érzik, a bírságon kívül nincs eszközük szankcionálni a szabálysértést, nem zárathatják el a szülőt, mivel kiskorú van a felügyelete alatt, így nincs visszatartó ereje a szabálysértési eljárásnak.

A MEGEMELT TANKÖTELEZETTSÉG ÉRTÉKELÉSE AZ ÖNKORMÁNYZATOK RÉSZÉRŐL

Két különböző hozzáállás tapasztalható a fenntartók részéről a tankötelezettség szabályozásával kapcsolatban. Az egyik szerint szükség van változtatásra, de nem az életkori szabályozás terén. A másik szerint a 18 éves korig tartó tankötelezettség csak többletmunkát ró az intézményekre, a várt eredmény elmarad, ezért vissza kellene csökkenteni 16 éves korra. A vélemények megoszlanak azzal kapcsolatban, hogy a diáknak mi a jó, a 18 vagy a 16 éves korhatár.

„Szerintem ez a jogszabály jó. Itt az egyénekkal kellene kezdeni valamit, ösztönözni, a fejekben rendet tenni. De sajnos vannak olyanok, akikkel nem lehet mit kezdeni.

De ez nem azt jelenti, hogy rossz a jogszabály, és azt kell megváltoztatni, inkább az egyént kell megváltoztatni. És ez nem oktatáspolitikai dolog szerintem.” (nagyváros oktatási referense)

„Változtatásra van szükség, de nem az életkor meghatározása terén. A 18 éves tankötelezettség több adminisztrációt jelent, de nem ezen a 2 éven múlik a siker. A gyerek és a siker szempontjából mindegy, hogy mennyire emelik meg a tankötelezettséget, minél magasabb, annál nagyobb többletmunkát ad, talán késlelteti a munkanélküliséget, de a kulcs nem a tankötelezettség szabályozása.” (nagyváros oktatási referense)

PÉCELI MELINDA

KOMPETENCIA ALAPÚ FELZÁRKÓZTATÓ PROGRAMOK ÉS HATÁSUK A TANKÖTELEZETTSÉGRE

A kompetencia alapú felzárkóztató programok annyiban tartoznak szorosan a tankötelezettség teljesítésének problematikájához, amennyiben egy olyan réteg – az általános iskolát 15 éves korig el nem végzettek – szakképzésbe kerülését támogatják, akiknek a programban való részvétel nélkül erre nagyon kis esélyük lett volna, és

amely réteg 16 éves kor körüli iskolában tartása éppen ezért kritikusan nehéz. 15 olyan szakiskola vezetőjével készült interjú, amely a felzárkóztatás valamelyik formájában programot kínál és több szakértővel. Az itt következő írás ezek tapasztalatait foglalja össze.

A KOMPETENCIA ALAPÚ FELZÁRKÓZTATÓ PROGRAMOK, SZAKISKOLAI ELŐKÉSZÍTŐ ÉVFOLYAMOK MEGJELENÉSE

A 2000-es évek elején a diákok 3-5%-a nem fejezte be az általános iskolát tankötelezkora végéig.¹ 1996-ban, a tankötelezettségi korhatár módosításának évében, a közoktatási törvény módosítása lehetővé tette, hogy a szakiskolák a szakképzési évfolyamon felzárkóztató programot szervezhessenek azon tanulóik számára, akik az első 10 évfolyamot² a tankötelezettségük lejártáig nem tudták elvégezni. 1999-től az a tanuló kezdhette meg ezt a speciális programot, aki 16. életévét betöltötte, és az általános iskola 8. évfolyamát még nem végezte el. A 2001-es törvénymódosítás után a felzárkóztatást már nem a szakképzési, hanem a 9–10. évfolyamon lehetett megszervezni. Ebben az évben született meg a felzárkóztatás első kerettanterve, még a hagyományos tantárgystruktúra szerint, és ettől az évtől járt kétszeres normatíva a felzárkóztatásban részt vevő diákok után.³

A Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) 2001/2002-ben hirdette meg felzárkóztató programját a szakiskolák számára. 10 megyében és a fővárosban összesen 16 isko-

labán indult meg a felzárkóztató oktatás ekkor. 2003 szeptemberétől a jogszabály két évben határozta meg a felzárkóztató program hosszát abban az esetben, ha a tanuló hat általános iskolai évfolyamot végzett, és egy évben abban az esetben, ha a tanuló 7. évfolyamos bizonyítvánnyal is rendelkezik. A 2003-as módosítástól kezdve a felzárkóztatót már a szakiskola 9. évfolyamán lehetett csak indítani.

2003-ban indult a Szakiskolai fejlesztési program (SZFP), amelynek „C” komponense a „reintegrációnak” is nevezett felzárkóztató program. Itt 10 hónapos, az egyes szakmacsoportok szakképzéseibe való belépésre felkészítő kompetenciafejlesztő programok elvégzése után az alapfokú végzettségre épülő szakképzésre készítették fel a kudarcos tanulási előtörténettel rendelkező diákokat 2005-től. Az SZFP első, 2003–2006-os szakaszában a 89-ből 23, második, 2006–2009-es szakaszában a 70-ből már 42 iskola indított kompetencia alapú felzárkóztató programot egészen az SZFP 2009. decemberi hirtelen megszüntetéséig.⁴

1 Tomasz Gábor: *A felzárkóztatás*. Educatio, 2004/1.

2 1996-ban még 10 osztályos alapképzéssel és ezt követő alpműveltségi vizsgával számolt az oktatáspolitikai, ami a következő oktatási kormányzatok idején kikerült a megvalósítandó célok közül.

3 Kérégyártó: *A szakiskolai szakképzést előkészítő és a felzárkóztató oktatása monitorozás tükrében*. NSZFI, 2009, p. 11.

4 Vö.: http://www.szakma.hu/letoltheto_anyagok/index.php, a letöltés időpontja: 2010. október 8.

2006-ban már lehetővé tették azok számára is a felzárkóztatásba való belépést, akik rendelkeznek általános iskolai végzettséggel. Ennek egyik oka az volt, hogy az SZFP-s osztályokat fel lehessen tölteni – kevesen voltak olyanok ugyanis, akik nem rendelkeztek általános iskolai végzettséggel, de el voltak szánva a tanulásra –, másrészt nyilvánvaló volt, hogy számos, az általános iskolát „sikeresen” elvégzett fiatal felkészültsége el égtelen a szakképzés megkezdésére. A szülő legkorábban a gyermek 15. életévének betöltésekor kérheti a felzárkóztatóba való felvételt, így betölti 16. életévét a szakképzésbe való belépéskor.

2007-ben a programban részt vevő diákok után járó kétszeres normatívát megszüntették,⁵ jelentős ellenérdekeltséget indukálva ezzel a felzárkóztatást végző iskolák fenntartóinál. Innentől kezdve a pályázati források nélküli kompetencia alapú felzárkóztatás szakmai feltételei jelentősen romlottak.

2009 nyarán jelent meg jogszabályban az előrehozott szakképzés fogalma, amely lehetővé tette a szakiskolák számára, hogy a kötelező óraszám maximum 50 százalékában pályaorientációt, gyakorlati oktatást, szakmai alapozó, elméleti és gyakorlati oktatást, valamint OKJ szerinti elméleti és gyakorlati szakmacsoportos alapozó oktatását folytassanak. Az előrehozott szakképzés formájában így 2010 szeptemberétől a felzárkóztató programok mellett olyan új kihívója akadt a szakiskola 9–10. évfolyamának, amelybe a kudarcos iskolai előéletű diákokat iskolázhatták

be. A 2009 szeptemberében indult Dobbantó programot is beleszámítva a sorba immár négy különböző programot lehetett indítani a szakiskolába kerülők számára.

A Dobbantó program a Fogymatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Alapítványtól (FSZK) kidolgozott felzárkóztató program. A Dobbantó program célja, hogy a szakiskolai előkészítő 9. évfolyamot úgy szervezze meg, hogy egyéni haladási ütemtervre adjon lehetőséget a sajátos nevelési igényű, beilleszkedési, tanulási és magatartászavaros, máshonnan már lemorzsolódott, 15–24 éves fiatalok számára.⁶ A Dobbantó programot a 2009/2010-es tanévben kezdhette meg 15 sikeresen pályázó iskola.⁷

A 18 éves korig terjedő tankötelezettséget vizsgáló interjúk kutatásunk során minden általunk felkeresett szakiskolában rákérdeztünk, hogy indítanak-e kompetencia alapú felzárkóztató programot, megtudakoltuk annak tapasztalatait, és ha nem indítottak, akkor miért nem, illetve tervezik-e beindítását a közeljövőben. Az interjúk során nagymértékű információhiányt észleltünk az iskolák részéről. Több intézményvezető nem tudta, mit is jelent valójában a szakképzésre felkészítő program, és sokan keverték egymással a kompetencia alapú oktatás és a kompetencia alapú felkészítő program fogalmait. Annnyit máris megállapíthattunk, hogy e program disszeminációja és marketingje alacsony szinten valósult meg. Összesen 15 iskolát kerestünk föl kifejezetten azért, hogy az általuk működtetett felzárkóztató évfolyamokkal kapcsolatos tapasztalataikat megkérdezzük.

A FELZÁRKÓZTATÓ OKTATÁSBAN RÉSZT VEVŐ DIÁKOK

A felzárkóztató jellegű oktatásban résztvevők száma folyamatosan emelkedett. Az 1996/1997-es tanévben, a program megjelenésekor: 452, 2007/2008-ban: 1613, 2008/2009-ben: 2237, 2009/2010-ben: 2328 fiatal vett részt ebben az oktatási formában Magyarországon.⁸ 1996/1997-ben az összes szakiskolás egy évjáratának 1%-a, 2009/2010-ben már majdnem 7%-a vett részt

a felzárkóztatásban. 2008/2009-ben 69 iskola folytatott egymástól sokszor nagyon különböző szemléletű és gyakorlatú felzárkóztatást. A 2009/2010-es tanévben már háromfajta programot is választhattak a felzárkóztatást végezni kívánó intézmények, közülük a legtöbben az SZFP által kidolgozott reintegrációs oktatást valósították meg.

5 A Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről; forrás: [http://www1.pm.gov.hu/web/home.nsf/portalarticles/F40B40AE95D9C031C12572580040C06C/\\$File/torveny.pdf](http://www1.pm.gov.hu/web/home.nsf/portalarticles/F40B40AE95D9C031C12572580040C06C/$File/torveny.pdf), letöltés időpontja 2010. október 8.

6 A Dobbantó program Pedagógiai Konceptiója. FSZK, 2009.

7 A Dobbantó programról részletesen lásd a Program honlapját: http://fszk.hu/index.php?option=com_k2&view=itemlist&layout=category&task=category&id=9&Itemid=67

8 NSZFI honlap: www.nive.hu/Kutatás,fejlesztés/Szakiskolai_mérések

2009/2010. tanév	Iskolák száma	Tanulók száma
1-2 éves (10-20 hónapos) általános iskolai végzettséghez vezető „hagyományos” felzárkóztató oktatás	20	1112
Az SZFP keretében kidolgozott, szakképzést előkészítő, kompetenciafejlesztő program	50	1027
Dobbantó Program előkészítő évfolyama	15	189
Összesen		2328

Forrás: Kerékgyártó: A szakiskolai szakképzést előkészítő és a felzárkóztató oktatása monitorozás tükrében. NSZFI, 2009, p. 29.

A felzárkóztató programban résztvevők 70%-a rendelkezett 7. vagy 8. osztályos végzettséggel. A tanulók 57%-a tette le sikeresen a program végén a kompetencia vizsgát. A felzárkóztató évfolyamot sikeresen elvégzők többsége ugyanabban az iskolában tanul szakmát, mint ahol a felzárkóztatót végezte.⁹

A Dobbantó programot 2009/2010-ben 191 tanuló végezte el. A lemorzsolódás minimális volt. A végzettek fele egy szakiskola 9. vagy 10. évfolyamán, ritkábban középiskolai 9. évfolyamon, mintegy 30%-a szakképző évfolyamon tanult tovább, néhányan munkába álltak.¹⁰

BEKERÜLÉS A KOMPETENCIA ALAPÚ FELZÁRKÓZTATÓ PROGRAMBA

A jelenleg érvényes szabályozás szerint a felzárkóztató programokba 8 általános iskolai évfolyam elvégzése nélkül és elvégzése után egyaránt be lehet kapcsolódni. Többféle módja lehet annak, hogyan kerül be egy fiatal a programba. Egyes esetekben a diák és a szülők jelzik az igényt, de jellemzően az iskola maga megy utána a lemorzsolódás útján járó, sokat hiányzó tanulóinak, és javasolja nekik a felzárkóztatás lehetőségét. Az sem ritka, hogy maga a szülő kéri gyermeke felvételét a reintegrációs osztályba. Azoknak a diákoknak is szokták javasolni ezt

a programot, akik augusztusban megbuktak a pótvizsgán, illetve a szakiskola 9–10. évfolyamán egy vagy több tárgyból sikertelenül szerepelnek. Az általános iskola is ajánlhatja a felzárkóztató programot azoknak a diákoknak, akik több bukás után, túlkorosan ülnek még a felső tagozatos osztályokban, illetve pályaválasztási és nevelési tanácsadók is javasolhatják a felzárkóztatóba való beíratást. A felsorolt beiskolázási gyakorlatok mindegyikével találkozunk interjúj felmérésünk során.

A PROGRAMBAN DOLGOZÓ SZAKEMBEREK

Különféle megoldásokkal találkoztunk abból a szempontból is, hogy milyen szakemberek és milyen számban alkotják a kompetencia alapú felzárkóztatást végzők szakmai testületét. Egyes iskolákban a felzárkóztatók munkacsoportjában részt vevő pedagógusok száma a 20 főt is meghaladhatja, máshol 10 fő körüli azoknak a száma, akik felzárkóztató osztályban tanítanak. Volt olyan tantestület, amely rotációs rendszerben változtatta, hogy tanárai közül egy adott évben ki vesz részt a felzárkóztató oktatásban. Nem egy iskola viszont elkötelezett híve annak a megoldásnak, hogy egy kis létszámban határozza meg a felzárkóztatás megvalósítóinak létszámát.

„...azt tapasztaltam, hogy amikor csak egy vagy két pedagógus vett részt a nevelő-oktató munkában, akkor hatékonyabb volt a munka. Ők bármennyire nagy kamaszok, hiszen itt is vannak 17-től 20 évesig, 20 éves is van kettő, mégis a személyi kötődés sokat jelent. Majdnem a tanító néni módja...”

A kompetencia alapú felzárkóztató oktatáshoz egy merőben új módszertan, oktatásszervezés és tanterv társul, amelyet tanulniuk és alkalmazniuk kell a benne dolgozó pedagógusoknak is. Ennek következtében a felzárkóztatás egy olyan program, amelyre fokozottan is érvényes, hogy a benne dolgozó pedagógusok motiváltsága alap-

⁹ Kerékgyártó László: A szakiskolai szakképzést előkészítő és a felzárkóztató oktatása monitorozás tükrében. NSZFI, 2009, p. 42.

¹⁰ A Dobbantó Program nyilvántartásából.

vető követelmény az eredményes működés szempontjából. Azok az iskolák, melyekben a felzárkóztató program indítása előtt a részt vevő pedagógusok elszántsága nem meggyőző, ösztönzőkkel igyekeznek segíteni a helyzeten.

„Nálunk is volt ilyen eset, hogy nem tudtunk órát adni «egy pedagógusnak», csak úgy, hogy a felzárkóztatóban is tanít még valamennyit. Ezek nem szültek jó vért. Nem volt kedve, a gyerek is érezte, hogy a tanár csak kényszerből csinálja ezt... ehhez valamilyen motivációt kell nekik biztosítani, ezt pedig úgy sikerül, hogy van olyan kollégánk, aki tanít a felzárkóztatóban is, de mivel ezt bevállalta, ezért az érettségit adó képzésben is kap órákat. [...] Illetve próbáltuk a minőségi keretösszegeből is honorálni azokat a pedagógusokat ... próbáltuk motiválni őket, hogy tanuljanak tovább...”

A KOMPETENCIA ALAPÚ FELZÁRKÓZTATÓ OKTATÁS

A kompetencia alapú felzárkóztató program célja, hogy fejlesztést biztosítson azoknak a diákoknak, akik számára a hagyományos oktatási rend eddig csak kudarcot jelentett. Ennek érdekében a program a hagyományos, tantárgyi struktúrába rendeződő, frontális oktatás helyett moduláris rendszerben, projektalapú oktatásra vállalkozik.

„Az osztálykeretek teljesen szét vannak löve, az a lényeg, hogy könyvtárban, itt-ott vannak a diákok csoportokban, és mindig egy-egy gondolatkör köré csoportosulnak a foglalkozások [...] Ez tetszik a diákoknak. A szakiskolai fejlesztési programon belül laptopokat is kaptunk, ez már különösen vonzza őket. Tehát, mindenféle ilyen csellel történik ez a dolog.”

Ez a szemléletmód ugyan szinte mindegyik általunk megismert iskola felzárkóztató programját jellemzi, tisztán projektalapú oktatást nem minden iskola valósít meg, sőt, valószínűleg csak néhányan. Az új szemléletű oktatásra való átállás rengeteg időt és energiát követel a pedagógusoktól, akik közül többen nem is hisznek a tantárgyi keret szétfeszítésének eredményességében. A tényleges projektalapú oktatásnak egyéb – pl. anyag- költségei is vannak Mindezek következtében vannak

Interjúink során azonban azt tapasztaltuk, hogy a felzárkóztatásban részt vevő pedagógusok elkötelezettsége igen nagy a program és benne részt vevő diákok iránt, a többség maga jelentkezik, hogy részt vehessen a programban.

A felzárkóztató pedagógusok képzettsége igen színes képet mutat: gyógypedagógusok, drámapedagógusok, fejlesztő pedagógusok, integrációs pedagógusok mellett egészségfejlesztők, mentorok segítik a diákok eredményes felkészülését. Egyik interjúalanyunk említette, hogy a romák magas arányú részvétele miatt roma származású szociálpedagógust alkalmaznak, aki jobban tudja nyerni a roma gyerekek bizalmát. A sokféle szakember részvétele a sikeres működés előfeltétele.

olyan iskolák, amelyekben a tantárgyak tömbösítésével egy köztes megoldás született a tantárgyi és a projektalapú oktatás között.

„Mert mind a szülőnek, mind a gyerekek átláthatóbb, ha azt mondjuk, hogy most van egy művelődéstörténeti foglalkozás, most van egy kommunikáció és viselkedéskultúra foglalkozásunk, van egy számítógépes gyakorlatunk, mintha azt mondanám, hogy gyerekek most projektelünk [...] És így próbálunk a tantárgyi szemléletből egy kicsit kifarolni[...]. Tehát három nap elmélet, amiben művelődéstörténet, számolás, mérés, kommunikáció, idegen nyelv, számítástechnika, szociális gyakorlat című rész van, és két nap pedig a gyakorlati oktatás, amikor három hónapig könnyűipar, három hónapig vendéglátás, és három hónapig kereskedelmi gyakorlatot folytatnak.”

Alapkompetenciák fejlesztése mellett szakmacsoportos alapozás is folyik a felzárkóztató évfolyamon. A felzárkóztató program kompetenciavizsgával zárul. Elvégzése után lehetőség van az alapfokú végzettség megszerzésére is, amennyiben a tanulók egy általános iskolával – amellyel a szakiskola együttműködik – a hetedikes, nyolcadikos osztályozó vizsgákon megfelelnek.

A PROGRAM HATÁSA AZ ISKOLÁRA

A Szakiskolai Fejlesztési Program keretében az iskolák anyagi támogatást kaptak arra, hogy a felzárkóztató programban részt vevő diákjaik számára korszerű, jól felszerelt tantermet rendezhessenek be. Ennek következtében kialakulhat olyan helyzet, hogy az iskola legmodernebb részét éppen a leggyengébben teljesítő diákok élvezhetik. Az ebből a szituációból esetlegesen fellépő feszültségeket mind a tanári karon belül, mind a diákok között kezelni kellett. Arra is hallottunk példát, hogy az iskola igazságtalannak érezte a leggyengébb tanulók „jutalmazását”, de olyan eset is előfordult, ahol az esztétikus, felszerelt környezet ösztönzőleg hatott az iskola többi, nem felzárkóztató oktatásban tanuló diákjára.

„Gyakori sztori volt, hogy a többi gyerek [kérdte], hogy »mi miért nem vagyunk reintegrációsok?«”

Az iskolákon belül nemcsak az infrastruktúra az, ami feszültségforrás lehet a felzárkóztató és nem felzárkóztató tanárok, diákok között. Azok a pedagógusok vagy szakoktatók, akik nem hisznek a felzárkóztató eredményességében, létjogosultságában, hajlamosak

lehetnek hátrányosan megkülönböztetni azokat a diákokat, akik erről a programról kerültek a szakképzésbe, és hitükkel összhangban rombolni annak eredményességét. A hasonló esetek előfordulása ritka, de létező problémára hívja fel a figyelmet.

„Az elején volt egy ilyen nagy felhördülés, hogy mindenki azt vizionálta, hogy ez tömegesen el fog terjedni, és két év múlva senki nem lesz kilencedikben, és mindenki reintegráción keresztül fog eljutni a szakképzésbe. Ez nem jött be. [...] Meg azt kommunikáltuk mindig, hogy ez azért egy alternatív, ez azoknak szól, akik másképp nem. Tehát ez nem ahelyett van, hanem amellel van. [...] De voltak olyan iskolák, ezek ilyen legendákként járnak, hogy a kezét dörzsölte a pedagógus, hogy na, majd jönnek ezek ide a szakképzésbe, a gyógyosok, aztán majd megmutatom nekik, hogy mi az a szakképzés. És ez azt jelentette, hogy a gyerek a szakképző évfolyam első három hónapjában eltűnt. Előtte a másik kollégája a gyereket 10 hónapon keresztül vért izzadva felturbózta, azt ő egy hónap alatt lerendezte és elüldözte. ... meg akkor a reintegrációsok balra, normálisak jobbra.”

KIMENETEK, TOVÁBBHALADÁS

A kompetencia alapú felzárkóztató programok leginkább a szakképzésbe, a szakiskola 11. osztályába vezetnek. Nem ritka azonban az sem, hogy az alapfokú végzettség megszerzése után egy diák a felzárkóztató osztályból a szakiskola általános 9. osztályában folytatja tanulmányait. Ritkán az is előfordul, hogy a felzárkóztatás után a diák érettségit adó képzésben folytatta tanulmányait, „ha benő a feje lágya”. Egyes szakiskolák gondot fordítanak arra, hogy egy általános iskolával együttműködve a diákok egy vizsga letétele után általános iskolai bizonyítványt is szerezzenek, ne csak „a felzárkóztatós bizijük” legyen meg.

A kompetencia alapú felzárkóztató képzésen belül fontos szerepe van a szakmacsoportos alapozásnak, hiszen szakmacsoportonként eltérő kompetencialisták sze-

rint készítik fel a fiatalokat. Különböznek az iskolák aszerint, hogy mekkora szabadságot nyújtanak a diákoknak a pályaválasztásban.

A felzárkóztató program sikerességének kérdése igazából akkor dől el, amikor a fiatal ismét egy olyan programba kerül, ahol a nem felzárkóztatót végzett társaival együtt egy új mérce szerint kell megfelelni a követelményeknek. Sajnos követő vizsgálat ebben a témában nem született, pedig a felzárkóztatás, a reintegráció további támogatásának módja e nélkül nem képzelhető el.

„Jelenleg az egyes szakmákban vegyesen tanulnak olyanok, akik a 10. osztályból jöttek, illetve akik a felzárkóztatóból. Az elején azért nehéz nekik, mert a felzárkóztatóból jöttek egy másik világot szoktak meg, tehát azért ők egy rózsaszínűbb világhoz szoktak.”

A LEGFŐBB NEHÉZSÉGEK

A felzárkóztató programot vezető pedagógusok számára a legnagyobb kihívás és nehézség a fiatalok motiválatlansága. Alapvető, hogy a program kimenete attól függ, hogy sikerül-e ezt a közönyt érdeklődéssé váltani a résztvevőkben.

A másik súlyos nehézség, amely kívül esik a felzárkóztató oktatást végzők hatáskörén, az a tanuló környezete. Akkor lenne igazán sikeres a reintegráció, ha a felzárkóztatásban részt vevő fiatalokat több, iskolán kívüli szakember és ösztöndíjrendszer is tudná segíteni. Ezeknek a bástyáknak a felépítésére azonban 2009-ig az SZFP keretein belül nem kerülhetett sor.

A SIKER TITKA

A felzárkóztató program számára a legnagyobb siker a tanulók részvétele, hiányzásainak megszűnése jelenti. A 2009/2010-es tanévben először indult Dobbantó program a felzárkóztató programok között élen járt a hiányzások csökkentésében, melynek eredményeképpen elmondható, hogy a programban résztvevő 191 tanuló közül összesen 5 a lemorzsolódottak száma.

„...olyan diákok is akik korábban heti 1-2 órát töltöttek bent az iskolában, most bejárnak, még akkor is bejárnak, ha a zsebükben van az orvosi igazolás, hogy ők betegek lennének.”

A felzárkóztató programok interjúalanyaink szerint akkor a legsikeresebbek, ha a pedagógusok nem tanárként, hanem mentorként foglalkoznak a fiatalokkal. A „tyúkanyó, tyúkapó” típusú nevelők tudják leginkább pótolni azt a figyelmet, amelyet ezek a diákok a közvetlen környezetüktől nem kapnak meg.

A modulrendszerű, nem tantárgyrendszerben folyó oktatás is nélkülözhetetlen a sikerhez az általunk kérdezett felzárkóztatást folytató iskolák szerint, de többen

is hangsúlyozták, mennyire fontos, hogy az előírt programot igazítsák a gyerekekhez, és ne fordítva. A csoportmunka fejlesztő hatását is kiemelték. Mindemellett volt olyan interjúalanyunk is, aki szerint a speciális szakemberek meglétének vagy hiányának áll vagy bukik egy felzárkóztató program sikere. Az általunk kérdezett pedagógusok legtöbbször a program legfontosabb részeként az önértékelés fejlesztését említette.

„A szóbeli értékelésre is nagy hangsúlyt fektetünk. Ez azt jelenti, hogy minden nap tanítás után van egy összegző értékelése annak a napnak, a tanár is elmondja a véleményét, de ő csak a legvégén, tehát először önértékelés van, aztán utána van a társak értékelése. Nem kell olyan nagy dolgokat elképzelni, kap a gyerek egy lapot, arra rá van írva a társának a neve, és ő írjon egy pozitív mondatot arról a napról, vagy arról a hétről, amit ő tapasztalt a társával kapcsolatban, ... és a végén a tanár is valamilyen összegző értékelést tett, amiből elsősorban a pozitív megerősítésnek kellett kicsengenie.”

VERSENY A 9–10. ÉVFOLYAMON?

A 2010/2011-es tanévtől kezdve elvileg immár ötfajta program közül választhatott a szakiskolai 9. évfolyamra belépő diák. Ezek: a szakiskolai 9–10. évfolyam programja, az előrehozott szakképzés, a Dobbantó, a kompetencia alapú felzárkóztató képzések és a hagyományos felzárkóztató, alapfokú végzettséget biztosító program.

A szakképzésre felkészítő, felzárkóztató program megosztja a szakiskolákat. Egyesek szerint nem annyira eredményes, hogy megérje a belefektetett munkát, mások szerint viszont annyira bevált, hogy a szakiskolai 9–10. osztályt lecserélnék rá, és ezt a programot illesztenék

a szakképző évfolyamok, vagy az előrehozott szakképzés elé. Nyilvánvaló, hogy mindkét vélemény eltúlzott, egyfajta szélsőségeként értelmezhető.

Az a kérdés is ellentétes válaszokat szült, hogy versenyhelyzetben van-e a kompetencia alapú felzárkóztató évfolyam és a szakiskolai 9–10. osztály. Egyesek szerint nagyon más a célcsoport, ezért nem érdemes versenyhelyzetről beszélni, mások szerint – különösen az előrehozott szakképzés bevezetése óta – semmi értelme nem maradt a szakiskolai 9–10. évfolyamnak, kevés dolog van, ami arra ösztönözné a diákokat, hogy abban

részt vegyenek. Az egyik ilyen „láthatatlan” ok, hogy a lakosság tudja, hogy a hosszabb, magasabb presztízű oktatás jobb életesélyt biztosít, és először ezek iránt érdeklődik. Az előrehozott szakképzés és a szakiskolai 9–10. évfolyam közötti versenyhelyzetet azonban egyik interjúalanyunk sem vitatta.

A 9. évfolyamon véleményünk szerint nem csak versenyhelyzetet eredményezett a – helyi szinten persze nem ilyen gazdag – programkínálat-bővülés. Ennél fontosabb, hogy a programok éppen megközelítésük különbözőségénél fogva más-más célcsoportnak a sikeres integrációjára lehetnek alkalmasak. Bár követő-értékelő vizsgálatokról sajnós egyik program esetén sincsen tudo-

másunk, a hagyományos iskolai keretek között zajló, kevésbé innovatív, tantárgyi alapú programon kívül a másik négy¹¹ nagy valószínűséggel alkalmas az iskolai kudarcra a hátuk mögött a szakiskolába kerülők iskolában tartására és fejlesztésére. Az eltérő programkínálatok – ezt más országok gyakorlata alapján is állíthatjuk – intézményesítése és működésük feltételeinek normatív úton való biztosítása hozzájárulna ahhoz, hogy a jelenleginél többen, felkészültebben és motiváltabban léphessenek be a szakmunkás-képzésbe, ami által a szakmunkás-utánpótlás biztosítása nagyobb volumenben történhetne meg, egyúttal kevesebben szorulnának megfelelő iskolázottság hiányában a munkaerőpiac – és a társadalom – partvonalán kívülre.

11 A kompetencia alapú felzárkóztatón kívül ilyen a Dobbantó program, az előrehozott szakképzés, amelyről minimális és nem feltétlenül biztató első tapasztalatokkal rendelkezünk csak, de amelynek működőképességében jó néhány szakiskolában is hisznek, valamint a 9–10. évfolyamon az SZFP fejlesztéseinek szellemében zajló szakmacsoportos képzés. Ne felejtsük el, hogy bár a 9–10. évfolyam széles körben kap kritikát, ez arra vonatkozik, hogy az oda bekerülők teljes sokasága számára nem alkalmas a szakképzésbe juttatására. Ugyanakkor korszerű változatában a szakiskolások nagyobbik fele számára nagymértékben megfelel, őket nemcsak a szakiskolai végzettség megszerzéséhez, de az egész életen át tartó tanulásban való részvételre, további tanulmányokra is előkészíti, így megtartása a képzési kínálatban több mint indokolt.

